

A XVII—XVIII század irodalma

1600—1772

NÉVTELEN KÖLTÉS ZET A XVII. SZÁZAD ELSŐ FELÉBŐL

Az rigónak ő szólása...

Az rigónak ő szólása engem vigasztal,
Kit gyakorta óhajtottam fuhász kodással,
Mert ékesen, kedvesen, leüle ő szép csendes en
Sugár szárnyával.

Alig vártam szép szólását hogy neki halljam,
Rózsaszínű szép orcáját hogy csókolhassam,
Kézét kezemben tartsam, szép orcáját megcsókoljam,
Azt óhajtottam.

Megadtam neki magamat, mint szerelmemnek,
Tudom, hogy ű is nem örül fejem vesztének,
Sőt vigasztal énekekkel, ékes tréfa-beszédekkel
Kérli¹ kedvemet.

A XVII. századi névtelen szerzőktől származó költészetünk tiszta, szép érzést kifejező, üde hangú szerelmi költeményei közül ez egyike a legkedveltebbeknek. A népi költők nemcsak virágokhoz, hanem kedves madarakhoz is hasonlították szerelmesüket; itt nyilván a leány hangja az alapja a rigó-párhuzamnak. A stílus műköltői fordulatok nélkül is színes (sugárarany, rózsaszínű szép orca, ékes tréfabeszéd), a strófa-szerkezet pedig az akkoriban népszerű Balassi-versszaktól eltérő, eredeti, bonyolult képletet mutat: 13, 15 és 5 szótagos egységek váltakozását. A változatos rímelés is segíti (belső rímekkel) a szöveg csengő dallamosságát.

¹ Kérleli.

RIMAY JÁNOS

1573—1631

Kiben kesereg a magyar nemzetnek romlásán, s fogyásán

Oh szegény megromlott s elfogyott Magyar nép,
Vitézséggel nevelt hírrel vagy igen szép,
Kár, hogy tartatol úgy mint senyvedendő¹ kép,
Előmenetedre nincs egy utad is ép.

Kedvelt böcsült véred lett csúfoltságossá,
Szablyádnak bő soldja nagy olcsóságossá,
Megcsorbult nemzeted változott korcsossá.
Nevednek szépsége utáltságossá.

Föld reménségére felnevelt úrfiak
Szemétre vettettek úgy mint köz tyúkfiak.
Zsirokkal hizódnak az idegen fiak,
Hozzád nem különbek mint az ördögfiak.

Hazádnak szép vége mindenütt csonkán áll,
Sereged szép száma fogy, romol, s szállton száll,
Inséged nő s árad, veled egy ágyban hál,
Bő étkeid helyett rakodik apró tál.

Ki szánhat? bánd magad nyomorúságidot,
Mert nézi s nem érzi az csak romlásodot,
Aki építhetné te szép országodot,
Könnyen mulatja el csak záloglásidot.

Sem pénz, jószág mostan s méltó áru posztó,
Nem indít, hogy szolgálj, megszűkült az osztó.
Csudáld, hogy minden rend nem kóborló s fosztó,
Az nagy orv mert kicsint szörnyebb felakasztó.

Ó kedves nemzetem, hazám, édes felem,
Kivel szerelmetes mind tavaszom s telem,
Keseregj, sírj, kiálts Istenedhez velem!
Nálad, hogy szeretlek, legyen ez vers jelem.

A XVII. század eleje

¹ Senyvedő, sorvadó.

Rimay János, a legtehetségesebb Balassi-tanítvány siratja el ebben a versben a külső elnyomás és a belső bajok miatt sorvadó hazáját, a XVII. század elején, Bocskai szabadságharca előtt. A költemény jelentősége: ebben jelenik meg először a vallásos kerettől megszabadult Habsburg-ellenes *politikai líra*. A híres vers sokáig éreztette hatását líráinkban. Főként az első sor kifejezései és az első versszak rímei (nép, szép, kép, ép) térnek vissza későbbi kesergő hangú hazafias verseinkben (pl. a Rákóczi-nótában).

PÁZMÁNY PÉTER

1570—1637

Részletek prédikációiból

... Nincs oly nagy tűz, hogy magától el ne aludjék, ha fát nem raksz reá. Nincs oly erős ember, hogy meg ne szakaszkodjék, ha mindennap ennie nem adsz. A nyilat ha fellövöd, mihent feljebb nem mégyen, ottan alá fordul; és sebesebb alájötte, hogysem felmente. Mihent a kezíjru leveted az ideget, ottan hátra görbül. Mihent a meleg vizet kiteszed a tűz mellől, mindjárt hívesedni kezd, és apránként meghidegedik. Mihent a szép virágos kertet vagy kövér szántóföldet elhagyod és nem szántod, kapálsz: annyiival bujábban pozsdulnak benne a haszontalan bojtortjánok és utálatos gyomok, mennél kövérebb a föld. Aki szépíró volt, aki deákul ékesen szólt, aki valamely kézi munkának mesterségét fő módon tudta: kitanul mindezekből, ha naponként nem gyakorolja. E szerint vagyon dolgunk a tekéletes életben: gyakorlás nélkül izetlenek a jó erkölcsök; és apránként a gonosz szokások fakadozási elnyomják és fojtják, ami jó bennünk vagyon...

(A lelki jóságokban mindenkor nevelkedni kell embernek.)

Szent Isten! Mely méltán mondhatjuk Izsaiás prófétával: Jaj, ki messze ment tőlünk az igazság! Tapodásra és láb alá valónak tartják az emberek az igazságot. Azért nem talál helyt közöttünk, talpra nem állhat, elő nem mehet: mert ahol helye volna az igazságnak, ott a hamisság üldögel. Mennyi verekedések, vérontások, gyilkosságok esnek naponként, nemcsak az utakon fosztogatóktól, hanem egyébrendű emberektől is? A jövők-járók tolvajlái, mindennapi kenyér. A lopás oly köz, mint ha tisztességes kereskedés volna: mert sokan csak azt nem lopják el, amihez nem férnek. A kereskedők mesterséges csalárdságirul, a vitézlő rendek ragadmányirul nem prédikációkat, hanem egész könyveket és lamentációkat¹ kellene írunk. Mit mondjak az urakról? Sokan a szolgák igaz bérét

¹ Hosszú panaszosének, Jeremiás zsidó próféta siralmairól.

meg nem adják: hanem esztendeig biztatással, más esztendeig reménységgel, harmad esztendeig fenyítéssel tartván őket, végre dühös neveket költik és kikergetik üres kézzel. Sokan az áros-emberek² annyi adósságot szereznek, hogy utolsó szükségre juttatják őket. Meg nem gondolván, hogy nemcsak Isten előtt kárhozat-érdemlő hamisság, mikor ember meg nem adja a hitelben felvett marha árát: hanem világ előtt igen gyalázatos, akiről azt mondhatják, amit Seneca³ írva hagyott, hogy sokat bír, de sokkal adós; szép háza vagyon, de más pénzével építette; színes udvara vagyon, de az adósságit meg nem fizeti; ha megadja, amivel adós, semmije se marad...

Az igazságrul és a bírak köteleességéről.)

*

Pázmány az ellenreformáció vezéralakja volt. Munkásságát a katolikus egyház szolgálatába állította. Stílusának fontos szerepe volt prózai stílusunk fejlődésében: a XVI. századnak az élőbeszédet utánzó, terjedős, szétfolyó, pongyola stílusát megfegyvelmezte, és a népnyelv felhasználásával színessé és szemléletessé tette. Erre példák a közölt szemelvények.

ZRÍNYI MIKLÓS

1620—1664

Nem írom pennával,
Fekete téntával,
De szablyám élivel,
Ellenség vérivel,
Az én örök híremet.

*

Ez a kis vers Zrínyi prózai műveinek egyik kézírásos másolatában maradt fenn.

Szigeti veszedelem

(Részletek)

Dedicálom¹ ezt az munkámat magyar nemességnek, adja isten, hogy véretem utolsó csöppig hasznosan néki dedicálhassam.

Az olvasónak

(Rövidítve)

Homérus 100 esztendővel az trójai veszedelem után írta históriáját; énnekem is 100 esztendővel az után történt írnom Szigeti

² Kereskedőknél.

³ Római író és bölcselető i. sz. az I. században (ejtsd: szeneka).

¹ Dedicál (latin): ajánl.

veszedelmet. Virgilius 10 esztendeig írta Aeneidost;¹ énnékem pedig egy esztendőben, sőt egy télben történt véghez vinnem munkámat. Egyikhez is nem hasonlítom pennámat;² de avval ő előttök kérkedhetem, hogy az én professiom avagy mesterségem nem az poesis, hanem nagyobb s jobb országunk szolgálatjára annál: az kit irtam, mulatóságért irtam, semmi jutalmot nem várok érte. Önekik más gondjok nem volt, nékem ez legutolsó volt. Írtam, az mint tudtam, noha némely helyen jobban is tudtam volna, ha több munkámat nem szántam volna vesztegetni. Vagyon fogyatkozás verseimben, de vagyon mind az holdban, mind az napban, kit mi eclipsisnek³ hívunk. Ha azt mondják: saepe et magnus dormitat Homerus,⁴ bizony szégyen nélkül szemlélhetem csorbáimat, igazsággal mondom, hogy soha meg nem corrigáltam⁵ munkámat, mert üdöm nem volt hozzá, hanem első szülése elmémnek... Fabulákkal⁶ kevertem az historiát; de úgy tanultam mind Homerustul, mind Virgiliustul, az ki azokat olvasta, megismerheti egyiket a másiktul. Török, horvát, deák szókat kevertem verseimben, mert szebbnek is gondoltam úgy, osztán szegény az magyar nyelv: az ki historiát ír, elhiszi szómat.

Zrínyi Miklós kezének tulajdonítottam szultán Szulimán halálát: horvát és olasz cronikábul tanultam, az törökök magok is így beszélnek és vallják. Hogy Istvánfi és Sambucus⁷ másképpen írja, oka az, hogy nem úgy nézték az magános való dolgoknak keresését, mint az országos dolgoknak historia-folyását. Akármint volt, ott veszett Szulimán császár, az bizonyos. Írtam szerelemről is, de csendesen; nem tagadhatom, hogy olykor az is bántott; osztán nem egyenetlen az szerelem vitézséggel...

- Zrínyi 1651-ben kiadott verseskötetének (*Adriai tengernek syrenája*) bevezetése azért fontos, mert a költő maga nyilatkozik benne nagy hőskölteményéről, a Szigeti Veszedelemről.

ELSŐ ÉNEK

En az, ki azelőtt ifiu elmevel
Játszottam szerelemnek édes versével,
Küszködtem Viola¹ kegyetlenségével:
Mastan immár Mársnak hangasabb versével

¹ Az Aeneis c. eposzt.

² Tollamat (latin).

³ Nap- vagy holdfogyatkozás (latin, ejtsd: eklipszis).

⁴ „Gyakran a nagy Homeros is szundikal”. Ertsd: a legnagyobb költők is követhetnek el hibákat. Utalás Horatius római költő Tankölteményére.

⁵ Javítottam (latin, ejtsd: corrigáltam).

⁶ Szó szerint állatmese; itt: mesés elem, költött történetek.

⁷ Istvánffy Miklós és Zsámboki János (humanista nevén Sambucus): latin nyelven író történetírók a XVI. században.

¹ Zrínyi első feleségét nevezte lírai költeményeiben Violának.

Fegyvert, s vitézt éneklek, török hatalmát,
Ki meg merte várni Szulimán haragját,
Ama nagy Szulimánnak hatalmas karját,
Az kinek Európa rettegte szablyáját.

Zrínyi a világirodalom nagy eposzainak kötelező hagyományait követve (eposzi sajátosságok), nagy művének elején megmondja témáját (témamegjelölés, *propozíció*): ő, aki addig szerelmes verseket írt, most „Mártnak hangasabb versével”, azaz hőskölteményben a török harcokról fog énekelni. A „Fegyvert s vitézt éneklek” szó szerinti átvétel Vergilius híres eposzának, az *Aeneis*-nek az elejéről (*Arma virumque cano*). II. Szulimán török szultán 1520-tól uralkodott, és 1556-ban Szigetvár ostroma közben halt meg.

Musa!² te, ki nem rothadó zöld laurusbul³
Viseled koszorúdat, sem gyöngé ágbul;
Hanem fényes mennyei szent csillagokbul,
Van kötve koronád holdból és szép napbul;

Te, ki szűz Anya vagy, és szülted Uradat,
Az ki örökkén volt, s imádod fiadat
Úgy mint Istenedet és nagy monarchádat:⁴
Szentséges királyné! hívom irgalmat.

Adj pennámnak erőt, úgy írassak, mint volf.
Arról, ki fiad szent nevéért bátran holt,
Megvetvén világot, kiből sok java volt;
Kiért él szent lelke, ha teste meg is holt.

Engedd meg, hogy neve, mely mast is köztünk él,
Bűvöljön jó híre, valahol nap jár-kél,
Lássák pogány ebek: az ki Istentől fél,
Soha meg nem halhat, hanem örökkén él...

A 3–6. versszak az eposzi sajátosságok közül az ún. segélykérés (*invokáció*). Zrínyi nem a pogány műzsákhöz, hanem Máriához fordul. Figyelemre méltó, hogy a történeti hűséghez kér tőle segítséget („úgy írassak, mint volt”), akárcsak a históriás énekek költői.

A 7. versszakban megindul a cselekmény, a barokk eposz szokása szerint mennyei keretben. „Az nagy Mindenható az földre tekinté”, és látta, hogy a magyarok nem járnak a helyes úton: feslett erkölcs, irigység, gyűlölség, örökös tobzódás uralkodik közöttük. A vallási villongásokat is bűnéül rója fel a magyarságnak: „Gyönyörködnek külömbkülömb vallásoknak.” Ez a megjegyzés is szerves része az eszmei mondanivalónak, mert Zrínyi a magyarságot megosztó vallási harcokat a

² A költészet görög istennől.

³ Babérből (latin).

⁴ Uralkodódat, fejedelmedet.

török elleni összefogás egyik nagy akadályának tartotta. Isten ezután elsorolja jótéteményeit, hogy a nemzeti öntudatot erősítse a költő-korabeli magyarságban:

Scitiából⁵ azt mondom, kihoztam őket,
Miként Egyiptusból az zsidó népeket,
Hatalmas karommal verém nemzeteket.
Mindenütt rontám, vesztém ellenségeket.

Tejjel-mézzel folyó szép Pannoniában,
Megtelepítém őket Magyarországon,
És meg is áldám minden állapotjában,
Meghallgatám, segítém minden dolgokban;

Sok vitéz szüvel is megáldottam őket,
Úgy hogy egy jó magyar tized mást kergetett,
Sohol nem találtak oly nagy ellenséget,
Az ki, mint por szél előtt, el nem kerengett...

A magyarok azonban hálátlanoknak bizonyultak. Ezért Isten büntetésül rájuk küldi a törököt; de mindjárt azt is megígéri, hogy ha megtérnek, összetöri „haragja vesszejét”. A rájuk szabott büntetés ideje („harmad-negyed ízig”, vagyis 3—4 emberöltő) éppen Zrínyi, a költő idejében telt le!

En penig töröknek adok oly hatalmat,
Hogy elrontja, vesz az rossz magyarokat,
Mindaddig töri iga kemény nyakokat,
Míg nem esmerik meg elhagyták urokat...

Ez mindaddig leszen, míg bosszút nem állok,
Harmad-negyed ízig büntetés lesz rajtok;
És ha idején eszben nem veszik magok,
Örök átkom, haragom leszen úrajtok.

De ha hozzám térnek, megbánván bűnöket,
Halálról életre ismét hozom őket.
Jaj, török, néked, haragom vesszejének!
Te vagy, de eltörlek, ha ezek megtérnek...

Szolimán szultán csakugyan összehívatta vezéreit, és beszédében tovább jellemzi a magyarság romlását.

⁵ Szkithia: a magyarság őshazájaként emlegetett ország (szittyák).

Az magyarok ezek, kik fej nélkül vannak,
Mint törött hajó szélről, úgy hanyattatnak,
Miúlta elvévén életét Lajosnak,⁶
Sokan koronáért mast is vonyakodnak.⁷

Igaz, nem tagadom, ha egyesség volna
Köztök, bizony, nekünk nagy gondokat adna
Az egynéhány magyar, és megcsorbítaná,
Fényös koronánkat talán megrontaná.

De Isten ostorra mast szállott reájok,
Fösvénység, gyűlölség uralkodik rajtok,
Nincs szeretet köztök, sem okos tanácsok,
Kéért esőben van fényös koronájok ...

Felolvastatja Arszlán budai basa levelét, amely szintén a magyarok elleni támadásra biztat. A levél a henyélés, az egymás-gyűlölés és a haditudományokban való járatlanság vádjával kiegészíti a költő-korabeli magyarságnak Isten és Szolimán ajkára adott bírálatát. Ezt azonban most már az egész keresztény világra kiterjeszti: a keresztény országok nem segítik egymást.

Szolimán parancsára a török világbirodalom minden részéből megindulnak a hadak. Ez alkalmat ad a költőnek arra, hogy a török sereg-szemlében (*enumeráció*) bemutassa a legfőbb török hősöket.

MÁSODIK ÉNEK

A 2. ének a palotai epizóddal kezdődik. Arszlán budai basa érdemszerzés céljából megtámadja Palota várát. Ennek hős védője, Turi György azonban véresen veri vissza a részeg török hadat.

Szent István havában (június) Szolimán is megindul roppant seregével Magyarország ellen.

... Szent Iván havának tizedik napján
Konstantinápolybul megindult Szulimán,
Avval az sok haddal vizeket szárazstván.
Nagy hegyeket bontván, városokat rontván.

Egy fekete szerezsen⁸ ló volt alatta,
De képiró falra szebbet nem írhatna;
Nem vélné, hogy éri földet száraz lába,
Oly szépen egyeránt és halkal változtatja.

⁶ II. Lajos király, aki Mohácsnál vesztette életét.

⁷ Versengenek, viszálykodnak.

⁸ Arabs.

Véres nagy szemei ugyan kidültenek,
Száraz fejecskéjén van helye üstöknek,
Az orra likjain lángos szellők mennek,
Szája tajtékot vér, mint vizi istennek.

Magasan költ nyakán fejét alá hajtja,
Szálos rövid serényét szél hajtogatja,
Széles mellyel elefántot hasomlitja,
Körmmel, száraz innal szarvast meghaladja.

Jámborul csendesen császár alatt jára;
De hogyha az ember fogdosni akará,
Mint az sebes sólyom, mikor kél szárnyára,
Vagy ha könnyű evét ugrik fárul fára.

Úl vala merevén nagy császár nyeregben,
Fejér vékony patyolat vagyon fejében,
Két csoport kócsagtoll alá áll szélteben,
Szakálla merő ősz, halvány személyében.

Szép arany hazdia⁹ függ alá válláról,
Az dolmánya is szintén olyan kaftánból,^{9/a}
Kemény misziri kard függ le oldaláról,
Melyet szultán Musa¹⁰ nyert görög császártól.

Szörnyű méltósággal kétfelé tekinget,
Könnyen esmerhetni, hogy nagy gondja lehet
Ez viszen nagy szüvében lángot és fegyvert,
Ez keresztény világnak nagy veszedelmet.

Az sok sűrű kopja utána s előtte
Sok földet rettenetességgel befödte;
Azt tudnád, hogy nagy erdő jár körülötte,
Jancsár, mint az hangya, az földet ellepte.

Számtalan sok ágyú, az ki kűfalt tör, ront,
Vonyatik utána, kivel sereget bont;
Sok tarack, pattantyú, ki keresztény vért ont,
Golyóbis, puskaapor, mindenféle profont¹¹...

⁹, ^{9/a}. Hazdia, kaftán: földig érő köpenyszerű fölsőruhák.

¹⁰ Musa szultán, Szolimán egyik elődje.

¹¹ Katonakenyér, hadiétel.

Igazat kell írnom, halljátok meg mastan,
Noha ellenségünk volt szultán Szulimán,
Csak aztot kivészem, hogy hiti volt pogán,
Soha nem volt ily úr törökök közt talán.

De talán nélkül is bátran azt mondhatom,
Pogányok közt soha nem volt ez földháton
Ilyen vitéz és bölcs, ki ennyi harcokon
Lett volna győzödelmes, és sok országon.

Vitézség s okosság egyeránt volt benne,
Hadbéli szorgosság nagy szorult úbenne;
Ha kegyetlenség szüvében jelt nem tenne,
Talán keresztyén közt is legnagyobb lenne.

Ilyen úr s ilyen had jüve országunkra,
S ily ártalmas folyhó szálla le kárunkra,
Mely nemcsak magyarnak elég romlására
Lett volna; de elég világ rontására ...

HARMADIK ÉNEK

A 3. ének a siklósi epizódot adja elő, amelynek az a szerepe a cselekmény bonyolításában, hogy Szolimán haragját Eger helyett Szigetvárra vonja, és egyszersmind kiemelve Szigetvár és védője jelentőségét. Az ének híres részlete a török ifjú éneke, az eposz egyik legszebb lírai betétje. Ezzel Mehmet, a boszniai basa szórakoztatja vendéglátóját, a siklósi Szkender béget, miközben „meleg kávé mellett agg szót kovácsolnak”.

... az étel után egy szép török gyermek
Ura hagyásából az házba belépék,
Szép gyöngyházas tassán¹² kezében tündöklék,
Fejét betekerte gyenge patyolatvég.

Az egyik válláról szép bársony kaftányját
Lebocsátá, kezdé igazgatni kobzát;
Ablak felé ülve összehajtván lábát,
Így kobza szavával nyitá hangos torkát:

...Miért panaszkodjam, szerencse, ellened?
Ha bővited mindennap én örömemet,
Nem szakadsz el tőlem, azmint vagyon híred,
Hogy állhatatlanságban van minden kedved.

¹² Hüros, pengetős hangszer.

Kikeletkor áldasz az szép zöld erdővel,
Szerelmes fülemile éneklésével,
Égi madaraknak sok külömbségével,
Víz lassú zúgással, szellengedezéssel.

Nem irigyled nékem az én egyesemet,¹³
Inkább hozzá segítsz, szeressen engemet;
Soha el nem vész az én vig kedvemet,
Neveled óránként gyönyörűségemet.

Adsz nyáron nyugovást és szép csendességet,
Szép ciprus árnyékokat, hűvös szeleket,
Gyöngé tüvel varrott szép sátorernyőket,
Szomjúság-megoltó jó szagos vizeket.

Ősszel sok gyümölcessel, citrommal, turuncsal¹²
Ajándékozz bőven, szép pomagránáttal;¹⁵
Erdőn vadat nem hagysz, mert nékem azokkal
Bőven kedveskedel, és jó-madarakkal.

De télen, az mikor minden panaszkodik,
Akkor az én szívem inkább gyönyörködik:
Erős fergetegen szívem nem aggódik,
Mert szép lángos tűznél testem melegedik.

És vagyonszázáronál nagy tisztességem,
Mindenek között vagyonszáz nagy böcsületem;
El nem fogyhat soha az én sok értékem,
Van jó lovam, éles szablyám, szép szerelmem.

De kötve vagy, szerencse, az én lábomhoz,
Mert elfűlttál volna eddig gonoszomhoz,
Ha volnál szabadon; de rám gonoszt nem hozsz,
Mert kötve vagy, szerencse, az én lábomhoz."

Igy szólla az gyermek...

A török ifjú éneke remek bizonyosság arra, hogy Zrínyi a közvetlen, lírai kifejezésnek is mestere volt. Itt kedvelt eszméjét fejti ki: a szerencse forgandóságát. (Jellegéje is a *Sors bona, nihil aliud* volt: csak jó sors,

¹³ Egyetlenemet.

¹⁴ Narancsal.

¹⁵ Gránátalmával (keleti gyümölcs).

szerencse kell, semmi más.) A török énekes ugyanis *ura nevében* dalol a boldogságról, a jó sorsról — és íme: az elbizakodott Mehmet néhány órával később elesik Zrínyi kezétől.

A 4. ének főként Zrínyi sokoldalú jellemzésére szolgál (szerető apja nemcsak fiának, hanem vitézeinek is, vallásos ember, lovagias a vitéz ellenféllel szemben, a törökök már a puszta nevétől is rettegnek).

Az 5. ének Zrínyinek és hadának készülődését beszéli el.

ÖTÖDIK ÉNEK

Egyfelől Szulimán van nagy készülettel,
Másfelől horvát bán várja gondot visel,
Megtölt szorgos füle már császár hírével,
Hogy jön romlására minden erejével.

Áll rettenthetetlenül Zrínyi nagy gondokon,
Mint nagy tornyos kúsziklák magas Késmárkon;¹⁶
Heába kúszkódnak nagy szelek azokon,
Erejeket vesztik heába ostromon:

Úgy Zrínit nem ijesztheti gond sem rettentés,
Ha Atlasz¹⁷ leromlik, ha az nagy ég leés;
Mert állhatatosra az félelem nem és,
Az ki igaz ügygel s jó szível fegyveres.

Hadnagyokat, vajdákat előhivatá,
Az vitézlő rendöt mind előlállatá;
Mikor együtt lenni őket mind meglátá,
Ily szókkal hozzájuk bölcs száját megnyitá:

„Nem véletlen dolgot szerencse ránk készít,
Nem teszi váratlanul ránk, az ki épít;
Kit nagy szível vártunk, vitézek, vagyon itt,
Had, fegyver előttünk, melyet pogány készít.

Hatalmas török császár szultán Szulimán
Huzza¹⁸ ránk haragját, mint dühös oroszlán,
Minket elveszteni és rontani kíván;
Vagyon reménsége számtalan sok hadán.

¹⁶ Zrínyi a késmárki hegyekre, a Magas-Tátrára, nem a városra gondol.

¹⁷ A görög mitológia szerint az égbolt tartója.

¹⁸ Hozza.

Minden reménsége az sereg sokaság,
Hatalma, ereje szántalan jancsárság;
Biztatja veszélyünkre sok számú lovasság,
Sok világszegletről öszvegyült pogánság...

... Mindenfelől ránk néz az nagy keresztyénség,
Mi vitéz kezünkön van minden reménség;
Soha még mireánk nem jött rút szégyenség;
Azért rakva hírünkkel föld, tenger és ég.

Mostan megnevelnünk kell az mi hírünket,
Avagy tisztességgel végeznünk éltünket;
El nem rontja üdő cselekedetünket,
Valamíg világ lesz, és ember lát eget...

Harcolnunk peniglen nem akármikéért
Kell, hanem keresztyén szerelmes hazánkért,
Urunkért, feleségünkért, gyermekinkért,
Magunk tisztességéért és életünkért.

Előbb halva lássa pogány eb testünket,
Hogysem elveszessük megszámlált kéncsünket.
Hogysem ő pórázon hordozzon bennünket,
Szabadságunkkal együtt rontván hírünket...

Ez a hely s ez a vár legyen dicsőségünk,
Avagy madár gyomra mi koporsóhelyünk.
Mindenképpen emberek s vitézek legyünk,
Úgy marad meg örökkén az mi szép hírünk.

Fejem fennálltáig lészek én veletek,
Esküszem seregek élő Istenének!
Kívánom, hogy ti is így cselekedjete,
Éles szablyát kézben tartván esküdjete!"

Vitéz Zríni szavával megbátorodtak,
Az egész szigetvári vitéz leventák
Előtte megrendelt seregben állottak,
Mezételen fegyvert kezekben tartottak.

Mint mikor az főlészél Késmárkból kiszakad,
Ama sűrű fenyős erdő közben akad,
Támaszt zúgást nagyot, nem reked s nem lankad,
Hajol előtte lágy, és kemény ág szakad:

Ilyen nagy zöndülés esék ő közikbe,
Mert fölforr az haragos vér mindenikbe,
Kívánja mindenik: ellenség vérébe
Hamar kezét fössthesse, és az szüvébe...

Az eposznak ez az egyik legszebb jelenete, amely fontos szerepet játszik az eszmei mondanivaló kifejezésre juttatásában. Nem véletlen, hogy Zrínyi, a várkapitány beszédében Balassi vitézi verseinek jól ismert motívumai csendülnek fel, szinte szó szerint: a költő könyvtárában megvoltak nagy költőelődjének versei. Az eposz szerkezetében itt kap helyet a *magyar seregszemle*.

HATODIK ÉNEK

A 6. énekben a török követség az eszmei mondanivaló szempontjából legjelentősebb részlet. A költő ügyes leleménnyel két egymással ellentétes, tipikus török jellemet küld követségbe Zrínyihez: Halul béget, a simanyelvű diplomatát, és a dühös, vad Demirhámot, a törökök egyik legnagyobb hőst. Zrínyi, mint minden sorsdöntő pillanatban, a nagy elhatározások előtt, most is összehívja valamennyi vitézét, hogy együtt határozzanak a török üzenet dolgában. Halul hol képmutató, hízogő magasztalással, hol fényes ígéretekkel, hol meg lebecsülő fenyegetésekkel szolítja fel Zrínyit a vár megadására. Érvelése során a németekre is kitér:

.... Talán esküvésed tartóztat tégedet,
Kit német császárnak békességben tettet?
De lelkiesméret mostan mentté tehet,
Senki nem tartozik tenni lehetlent.

Bízol-é németben, te kos hovát bán,
Hogy hamar segítséget küld néked talán?
Német, mely tégedet az föld alatt kíván
Lenni, segítséget hoz kárával talán?

Ki nem esmérheti német barátságát?
Leginkább magyarhoz gonosz akaratját?
Hogy gyűlöli német az magyar katonát,
Ha akarod, adok néked ezer példát.

De bár az úgy légyen, eljűjjön az német,
Rákháton tinéktek hoz ő segítséget,
Elvesztitek akkor kedves éltetőket,
S őök török kezében találják Szigetet...

Zrínyi, a költő, pompás művészi fogással a török követ ajkára adja azt a megsejtését, amelyet a későbbi események szóról szóra igazoltak: a Habsburgoknak nem érdekük Magyarország felszabadítása, sőt ők maguk is az ország vesztére törnek. Ha látszatra mégis segítenének, „rákháton”, vagyis elkésetten hoznának segítséget.

HETEDIK ÉNEK

A 7. énekben Szolimán a fősereggel Sziget vára alá érkezik.

... Azért megindula Szulimán táborral,
Igen hadviselő okos rendtartással;
Ére Szigetvárhoz ugyanazon nappal
Délután két órakor nagy táborával.

Szigetvár bástyáját Zríni szintén nézte,
Meglátá messziről, magát fölvetette
Iszonyú sűrű por, s megy égbe keverve,
Úgyhogy eget-földet mind besötétítte.

Megláták későre osztán sok törököt,
Szintén mint levegőben az sötét folyhót,
Beburétva vagyon sokaktul mert az föld,
Mintha hegy mozdulna az sík mező fölött,

Az seregek fölött magas por csavarog,
Alattok rettenetességgel föld robog;
Sok ezer vörös zászló az széllal lobog,
Gondolnád, tenger is hogy most reád forog.

Megszáll a vár körül világrontó tábor
Mint szintén az Dunán az jéges sűrű sor.¹⁹
Mindenütt fejrlik sok számtalan sátor;
Senkitül ő nem fél, erejében bátor ...

Zrínyi leíróművészetét példázza az a költői fogás, hogy a tengernyi török had érkezését úgy ábrázolja, ahogyan a szigeti bán látja a vár bástyájáról.

A szigetvári Zrínyi Miklós jelleméhez ad szép vonást az a jelenet, amelyben könnyezve mond búcsúbeszédet a hősi halált halt Farkasics felett. Beszédéből emeljünk ki néhány szép hasonlatot, amellyel az emberi élet mulandóságán borong a lírikus Zrínyi.

¹⁹ A zajló jégtáblák.

Ó, élet, mely hamar ez világból kitűnsz!
Ó, rövid élet, tölünk mely gyorsan röpkösz!
Mikor inkább kellenél, akkor te megszűnsz,
És, mint harmat nap előtt, egyszersmind eltűnsz.

Mint harmat nap előtt, mint hó a tűz előtt,
Mint álom előttünk, mint füst az szél előtt;
Vagy sebes forgószél mint hajtja az fölyhőt,
Úgy tűnsz el előttünk s kívánságunk előtt...

Ez az ének beszéli el Deli Vid és Demirhám első párharcát is.

... Demirhám lovárul zászlóért leszállott,
De mihent meglátá tollas Deli Vidot,
Könnyen, mint egy evét, ismét lóra ugrott;
Más töröknek adta kezébe az zászlót...

Mint az mérges sárkány, Vidra rugaszkodék,
De ártalmas dárda paizson eltörék.
De az Vid pallosa ló fejében esék,
Kiért halva földre urastól leesék.

Ismét könnyen Demirhám, mint a friss menyét
Földön hagyá lovát s kivonyá fegyverét;
Megyen Deli Vidra, nézi bátran szemét,
Mintha nem is látná máshun ellenségét.

„Mit készülsz sokáig?” Deli Vid azt monda,
„Lám vártalak addig, míg cühödöl vala”²⁰
Az ló alól: van kezemnek máshun dolga,
Nem csak veled.” Demirhám ily választ ada:

„Károddal serkengetsz magadra engemet,
Azért, hogy nem esmérlek, nézlek tégedet,
Talán Deli Vidnak mondanak tégedet,
Az ki Hamvivánnak elvevéd életét.

De te akárki légy, több gondod nem léssen,
Ma mert én kezem néked eleget téssen,
Kardom török vérért rajtad bosszút véssen;
Azért ily kis üdöt szüved ne resteljen.”

²⁰ Cihelődöttél, jasson kímásztál.

„Én vagyok Deli Vid”, felele az másik,
„De miért karátyolsz, szájad nyelveskedik?
Az én kezem miát Hamviván ott fekszik,
Majd ugyan ez miát fejed földre esik.”

Demirhám, mint ördög, hogy eztet meghallá,
Hogy ez keze miát lett társa halála,
Nagy demecki²¹ kardot kezében ragada,
Úgy megyen dühösséggel nagy Deli Vidra.

Mint két haragos libiai oroszlán,
Összvetalálkozván az nagy széles pusztán,
Próbálják körmöket egymás szőrös hátán:
Úgy két vitéz téssen Szigetvár határán.

Demirhám haraggal s dühösséggel nagyobb,
De vitéz Deli Vid igaz hűtellel bátrabb:
Nem enged egymásnak, szikráznak az kardok,
Magokon merő vas nagy messziről ragyog.

Török két csapással Deli Vid paizsát
Darabokra rontá, de török sisakját
Deli Vid eltöré, mert szablyája lapját
Úté az sisakhoz, megsérté homlokát...

... Mikor sötét vala, Demirhám így szóla:
„Mi itt, mint az vakok, törjük bolondsággal
Heába magunkat, s nem árthatunk karddal
Egymásnak; nem jobb lesz-e harcolnunk nappal?

Nappal akkor munkánkat irigy sötétség
El nem titkolhatja, mert meglátja nagy ég.
Meglátja Szigetvár, és az török sereg,
Micsodás bosszút áll rajtad Demirhám bék.

Azért esküdjél meg nekem az Istenre,
Én is megesküszem Mahomet hűtíre:
Hogy te is visszatérsz, én is, erre helyre,
Mihent néked, nekem is módunk leszen benne.

²¹ Damaszkuszi acéiból készült.

Mert sötétség miát most nem harcolhatunk,
De hiszen még lehet alkalmatosságunk,
Mert tudom, ily hamar innen el nem válunk,
Valamig tikteket falból ki nem vájunk."

A párviadal a nagy eposzok hagyományai közé tartozik. Az ostrom tömegharcai során Zrinyi, a költő is alkalmat talál arra, hogy a két legnagyobb vitéz összemérje erejét. Az is eposzi sajátság, hogy a párviadal előtt a küzdőfelek párbeszédet folytatnak. A párharc is hozzájárul a két hős jellemének kirajzolásához.

NYOLCADIK ÉNEK

A 8. ének a hajnal szép allegóriájával kezdődik.

Ihon jön szárnyas lovon szép piros hajnal.
Mosódik zablája fehér tajtékjával.
Az ló fekete volt, de szebb Pegazusnál,²²
Orra likjából tűz, szeméből jön halál.

Kis fejr patyolat magának fejében,
De az ő orcája van nagy fényességben,
Ő maga öltözött arany páncér-üngben,
Két szál hebánium csid²³ van fényes kezében:

Minden kis veréték, mely lórul csöppenik,
Szép gyöngé harmattá az földön változik;
Előtte sötétség nagy futással oszlik,
Körülötte az ég messziről tündöklöklik.

Ifjú orcával mindent megvidámít,
Ő földből virágot szépségével indít,
Ő fülemilében keserves torkot nyit,
Ő forrást, ő folyást, erdőt, mezőt újít...

KILENCEDIK ÉNEK

A 9. ének elején érdekes életrajzi mozzanat szövődik a szigeti ostrom elbeszélésébe.

... Kíván nyugodalmat vers és historia,
Nem haragos Márssal lakik Múzsák fia;
Hangos dob, trombita Apollót²⁴ nem híja
Verscsinálásokrul harcra s viadalra.

²² A görög mitológia szárnyas lova, a költők paripája.

²³ Ebenfából készült dzsida, szűrő fegyver.

²⁴ A művészetek és tudományok istene a görög mitológiában.

Engemet penŕg, midŕn ŕrom ezeket,
Márs haragos dobja s trombita felzŕrget.
Ihŕn hoz házamban füstŕlgŕ űszŕget
Kanizsai tŕrŕk: oltanom kell eztet.

Mégsem tanácstalanul kezdtem munkámat,
Tudván ez dologhoz nagy tartozásomat.
Nem rŕjtŕm Istentűl vett talentumomat:²⁵
Kézze is, ha lehet, követem Atyámat...

Az a támadás, amelyet Zrínyi itt említ, 1646 márciusában ment végbe, amikor a török megkísérelte a Muraköz megrohanását. Fŕként ebbŕl az adatbŕl tudjuk a Szigeti Veszedelem írásának idŕpontját. A 9. ének egyébként Radivoj és Juranics, a két nagyszerű bajtárs epizódját foglalja magában.

TIZEDIK ÉNEK

A 10. ének véres összecsapásaibŕl Zrínyi harca emelkedik ki.

... Mint vízi ŕriás, bán gázol az vérben;
Henterŕg sok törŕk az maga sebében;
Más s még más törŕkŕt fektet le egy helyben,
Akkor futni indul törŕk nem seregben.

Ki utat nem talál, bástyán aláugrik,
Kinek keze, lába, feje ŕszveromlik,
Kevés az tŕrésze, bástyán találkozik;
Heában Demírhám maga tusakodik...

... Itt már sok törŕk hull, mint tűz elŕtt az nád.
Melyet pásztor tavasszal gyujtogat, s vigad,
Látván tűznek, szélnek kemény harcolását;
Így hull az sok törŕk, és szaladton szalad...

Láttad-é az halált az falon leírva,
Mely rettenetesűl kaszáját hordozza?²⁶
Bár oly rettenetŕs az törŕk táborban,
Mint kasza elŕtt fű, hull törŕk halomban.

²⁵ Tehetségemet (gŕrŕg szó).

²⁶ A két sor a pisai (pizai) Campo santo (temetŕ) freskójára utal. (Pisa: olaszországi város.)

Az egész seregnek ő ad bátorságot,
Ő ad erőt szigetieknek s hatalmat,
Mert soha mellette senki kárt nem vallott;
Minden szüvel kíván mellette az harcot.

Nagy hosszú harc után megtér szép várában.
Mint az kölykeihez hű nőtény oroszlán.
Elűzvén ártóit, megtér barlangjában;
Így tér meg szolgálóihoz Zrini vigságban.

Ők pedig körüle, mint oroszlánykölkök,
Vigadnak, örülnek, s néki hizelkődnek,
Seregek megbontó Istenét dicsérnek,
Vigyáznak, fáradnak és gondot viselnek...

Ez a részlet Zrínyi személyes vitézségét domborítja ki.

TIZENÖTÖDIK ÉNEK

A 11. énektől szakadatlan harcok között pereg a cselekmény — Deli Vid és Demírham újabb párviadalán, Delimán és Kumilla szerelmi epizódján, Deli Vid és Borbála vitézi kalandján, a török haditanács bomlásán és a postagalamb sorsfordító szerepén keresztül — a döntő ostromig.

Zrínyiék utolsó hősi harcát és megdicsőülését a 15. ének beszéli el.

...Zrini jól esmérven életének végét,
Ötszáz bátor vitézt számlál maga mellett;
Minthogy nem tűrheti immár égő tüzet,
Kiviszi magával azért mind ezeket.

És az várbul kimegyen nagy bátor szüvel,
Előtte törökök futnak szerte-széllal;
Az piacon megáll, és szörnyű szemével
Nézi, hogy hon van pogány sok sereggel...

Hon vagytok ti mostan világrontó népek?
Hon vagytok földemészto szörnyű seregek?
Hon török, hon tatár, sötét szerccsenek?
Hon vagytok három világgrul kevert népek?

Ihon elöttetek Zrini áll fegyverben,
Hon van az török Márs vakmerő szüvében,
Delimán? hon száz más ebben az seregben,
Kik Zrini vérét szomjuzták békességben?

Édes a vitézség az ember szájában,
De nagy s rettenetes halálos próbában:
Ezt rettegve nézi vakmerő Delimán,
Mint nyárlevél, úgy reszket szultán Szulimán.

Messzi dombrul nézi ő kijüvetelét,
De mégsem tarthatja rettegéstül szívét.
Ó, hányszor megbánta, szállotta Szigetet!
Hány átokban keverte megőszült fejét!

De nem csinál pompát Zrini törököknek,
Nem mutatja vesztég²⁷ sokáig ezeknek
Ő vitéz fegyverét; de mégyen ellenek;
Ötszáz halál megyen háta után ennek.

Itt fegyver fegyverrel találkozik öszve,
Vitéz is vitézzel kapcsolódik közbe;
Vér, jajgatás és por megy égben keverve,
Török dárda, kopja, szablya elegyedve.

Halál formára jár bán törökök között:
Mint az lángos²⁸ harap, ha nádban ütközött,
Mint a sebes vizár, ha hegyből érkezett ...
Oly kegyetlenségben Zrini most öltözött ...

... Itten kezd hullani török sok számtalan,
Itten sebesedni mindenféle pogány;
Ki nagy Allát, ki Mohametet kiáltván,
Vérekben feküsznek az földet harapván.

Itt zászló zászlóval nagy csoportokban hull.
Amott fekszik sok török halva lovastul,
Imitt félholtan vitéz vitézre borul;
Ki alatt ló fekszik, némely ló alatt ful.

Félholtan némelyik marja ellenségét;
Amaz mint vérszopó szomjuhozza vérét;
Ki sebeken által bocsátja ki lelkét;
Ki szorosságtól fúlt, ott hagyja életét.

Rakásokban fekszik ló, fegyver és vitéz ...

²⁷ Nyugton.

²⁸ Tűz (régí magyar szó).

...De az vitéz Delimán mihent elesék,
Egész török tábor gyorsan megfélemlék,
Legvitézb emberek rettegni kezdenek,
És azután futni, az mint van erejek.

Az futó népekkel összekeveredett,
Vágja mindenfelé az futó népeket.
Végre császárhoz is nem messzi érkezett,
Zrini távulról is megesmérte ütét.

És egy nagy ohajtást az Istenhez bocsát,
Mert tisztességéért keresi az próbát,
Osztán sietséggel megy, az hon császárt lát,
Fegyverében viszi szörnyű villámlását.

Sok ezer bosztáncsi,²⁹ számtalan szpahoglán,³⁰
A megijedt császárt veszik körül sáncban;
De mindazonáltal néki megy horvát bán,
Utat csinál karddal iszonyú hatalmán.

Mert nem mér állani senki eleiben,
Senki nem mer nézni vitéz szemeiben;
Százat egymás után ő megöl egy helyben,
Még más százra viszen halált kéméletlen.

Szulimán jó lóra ülni igen siet,
De bán gyorsasága már régen ott termett,
Tízet ottan levág császár segítségét,
Igy császárnak osztán Zrini szólni kezdett.

„Vérszopó szelendek, világnak tolvaja,
Telhetetlenségednek eljűtt órája;
Isten bűneidet tovább nem bocsátja,
El kell menned, vén eb, örök kárhozatra.”

Igy mondván, derekában ketté szakasztá,
Vérét és életét az földre bocsátá;
Átkozódván lelkét császár kiindítá.
Mely testét éltében oly kevélyen tartá.

²⁹ Testőr.

³⁰ Lovas hadapród.

Ez volt vége az nagy Szulimán császárnak,
Ez az ő nagy híres hatalmasságának.
Az Isten engedte gróf Zrini Miklósnak
Dicséretit ennek hatalmas próbának.

Mikor bán visszatér, meglátja távulrul
Elmaradt serege török kard miát hull.
Mint pásztor nyájához, ő hamar megfordul
És így szól hozzájuk nagy hangos torkából:

„Eddig éltünk vitézek, tisztességéért
Annak, ki körösztfán holt szabadságunkért:
Ma meghaljunk örömet, és jó hírünkért
Vitézül meghaljunk azért mindezekért.

Ahon nyitva látom Istennek országát,
Ahon jól esmérem nagy Eloim³¹ fiát!
Esmérem, esmérem az Isten angyalát,
Ronthatatlan ágbul tart nekünk koronát.”

De török számtalan körülvek sereget,
Messzirül jancsárság lüvik vitézeket;
Nem merik próbálni, mert karddal ezeket
Senki várni nem meri az ő kezeket.

Mind ennyi között is egy jajgatás nincsen,
Mert nagy vigassággal s örömmel hal minden,
Az mely helyben állnak, ugyanazon helyben
Bocsátják lölköket Isten eleiben.

Nem mér az nagy bánhoz közel menni senki,
De jancsár-golyóbis Zrinit földre veti:
Mellyében ez esett, más homlokát üti,
Vitézivel együtt az földre fekteti.

Angyali légió ott azonnal leszáll,
Dicsérik az Istent hangos muzsikával.
Gábrriel bán lelkét két tized magával
Földrül felemeli gyönyörű szárnyával.

³¹ Isten.

És minden angyal víz magával egy lelket,
Isten eleiben így viszik ezeket.
Egész angyali kar szép muzsikát kezdett,
És nekem meghagyák, szómnak tegyek véget.

1645—1646.

Az utolsó harc elbeszélése teljessé teszi Zrínyinek, az eposzírónak azt a szándékát, hogy a magyar védősereg vitézi és erkölcsi fölényét mutassa be az eposz eszmei mondanivalójának szolgálatában. Bár a vár végül is elesik, és a védők egytől egyig hősi halált halnak: az utolsó ének minden részlete az ő eszméik és erényeik diadalát érzékelteti a számbeli fölényben levő török sereggel szemben.

A hatalmas hősköltemény szerzői utószava a *Peroratio*.

Peroratio³²

Véghöz vittem immár nagyhírű munkámat,
Melyet irigy üdő, sem tűz el nem bonthat,
Sem az ég haragja, sem vas el nem ronthat,
Sem az nagy ellenség, irigység nem árthat.

És mikor az a nap eljün, mely testemen
Csak uralkodhatik, fogyjon el éltemen
Hatalma: magamnak ugyan nagyobb részem
Hordoztatik széjjel az magas egeken.

S honnan Scitiából kijött magyar vitéz,
Merre vitézségét látta világ nagy rész,
Azokrul helyükrül minden szem reám néz.
Hírrel, böcsülettel, valamíg világ lesz.

De híremet nemcsak keresem pennámmal
Hanem rettenetes bajvívó szabtyámmal;
Míg élek, harcolok az ottoman³³ hóddal,
Vigan buríttatom hazám hamujával.

Olyan nagyszerű költői öntudat és a költői halhatatlanság olyan nagyra értékelése nyilvánul meg Zrínyinek ebben a lírai záróversében, amilyenre Janus Pannonius óta nem volt példa irodalmunkban. Mégsem érezzük dicsekvésnek, mert Zrínyi a költői mű halhatatlanságát emeli ki elsősorban, az arat diadalt az elmúláson. Az utolsó versszakban külön hangsúlyozza a hazáért vívott hősi harcát, és az utolsó sorral azt fejezi ki, hogy a hazáért áldozott hősi élet után és költői halhatatlansága tudatában elégedetten tér majd sírjába.

³² Berekesztő, költői zárószó. (Ejtsd: peroráció)

³³ Török.

Ne bánts a magyart
Az török áfium¹ ellen való orvosság

avagy

AZ TÖRÖKNEK MAGYARRAL VALÓ BÉKESSÉGE ELLEN
ANTIDOTUM²

(Részletek)

1. *Cyrus* király, mikor *Cresus*³ *Sardis* városát vitatta volna, azt írja a história, a városnak megvételekor egy vitéz magára a *Cresus* királyára akadván, s nem tudván ki légyen, meg akarja vala ölni. *Cresus* király fia, aki egész életében néma vala, s soha egy szót nem szólhatott vala, ott találkozáván akkor lenni az atyja mellett, látván veszedelmét atyjának, megszólal a vitézhez, mondván neki: Ne bánts a királyt!

Vajon nem hasonló-e az én mostani felkiáltásom, édes nemzetem, te hozzád? Látok egy rettenetes sárkánt, mely méreggel, dühösséggel teli, kapóul és ölében viseli a magyar koronát; én csaknem mint egy néma, kinek semmi professiom (hivatásom) a mesterséges szólásra nincsen, felkiáltok mindazonáltal, ha kiáltásommal elijeszthetném ezt a dühös sárkánt, kiáltván: Ne bánts a magyart! Szegény magyar nemzet, annyira jutott-e ügyed, hogy senki ne kiáltson fel utolsó veszedelmeden? hogy senkinek ne keseredjék meg szíve romlásodon? hogy senki utolsó halállal való küszködéseden egy biztató szót ne mondjon? Egyedül legyek-e én őrállód, vigyázód, ki megjelentsem veszedelmedet? Nehéz ugyan ez a hivatal nékem, de ha az isten az hazámhoz való szeretetet reám tette, imé kiáltok, imé üvöltök: hallj meg engem, élő magyar, ihon⁴ a veszedelem, ihon az emésztő tűz!...

2. ... Magyarok, tinéktek szólok! Ez a rettenetes sárkány a török, *Váradot*, *Jenőt* tőlünk elvette, sok ezer magyar lelket rabságba vitt, sokat a kardnak élivel emésztett meg; *Erdélyt* koronánknak egy legszebbik boglárát, felprédálta, zavarta, fejedelmét eltiporta,⁵ gázolja nemzetünket, országunkat, mint egy erdei kan a szépen plántált szőlőt... ha az oktalan állatok a magok barlangjoknak bantódásáért, a magok kölyköknek elviteléért készek a halált szennyvedni: mennyivel minékünk inkább, kik dicsőséges magyar vérnek maradé-

¹ Áfium: ópium, keleti bódítószér.

² Antidotum (latin): ellenszer.

³ Krózus, mesés gazdagságú legendás király.

⁴ Itt (van).

⁵ Az 1658–60-as erdélyi hadjáratban a török az addig virágzó országot tönkretette. Nagyvárad és Borosjenő török kézre került, II. Rákóczi György fejedelem elesett.

ki vagyunk az mi atyánkfiaiért, atyáinkért, anyáinkért, feleségünkért, gyermekünkért, hazánkért meg kell indulnunk, halálra is, ha kíváncsítatik mennünk, mégis legalább bosszút ezen a dühödt eben állanunk...

3. ...Gondolom, hogy itt mondja valaki: mind igaz ez, de mi magunktól elégtelenek vagyunk magunk oltalmára. Úgy vagy az, meg kell vallanunk, a török erejéhez képest mi csak nyomorultak vagyunk; de viszont ez a gondolkodás is nem kicsint árt nekünk... Mert én nem látok egy szomszédot is, sem egy idegen nemzetet is, aki a mi kedvünkért örömet szerencséltesse a maga békességes voltát a mi veszedelmünkkel. A vízben haló embertől fél a hajóban ülő is, hogy őtet is be ne vonja magával...

4. Itt talám valaki engemet megszólít, s kérdi tülem: mit akarsz ezekből a sok beszédekből kihozni? mit tanácsasz? könnyű akárkinek is deklamálni (szavalni), prédikálni, de orvosság kell a betegnek, flastrom a sebnek. Én arra rövideden felelek, meg is duplazom kiáltásomat: Fegyver, fegyver, fegyver kíváncsítatik, és jó vitézi resolutio (elszántság)! Ezenkívül én semmit sem tudok, sem mondok. Avagy azért, magyarok, evvel oltalmazzuk meg magunkat, avagy vitézül haljunk meg mindnyájan, mert non datur aliud medium (nincs más közbúlsó út). Elfussunk? nincs hová, sehun másutt Magyarországot meg nem találjuk, senki a maga országából barátságunkért ki nem megyen, hogy minket helyeztessen belé: az mi nem szabadságunk az ég alatt sohun nincs, hanem Pannoniában. Hic vobis vel vicendum vel moriendum est. (Itt győznötök vagy halnotok kell.)

5. De miért kelljen elvesznünk vagy kétségben esnünk, míg csontjainkban velő, ereinkben vér, míg isten mennyországban az mi bizodalunk lehet, míg karunkban kopját, markunkban szablyát szoríthatunk? Avagy külön compositióból (anyagból) vagy-e az mi ellenségünk felépítve? vagy nem azoktól a vitéz magyaroktól származtunk-e mi, kik kevés néppel számtalan sok ezer pogányokat kergettek? Nincsen-e istennek hatalmában Hunyadinak győzedelmeit, Mátyás király dicsőségeit kezünkben ismég újonnan megvirágoztatni? De úgy, ha mindnyájan egy szívvel, egy lélekkel, segítségül híván istennek szent nevét, körmösen nyúlunk a magunk dolgához, és fáradunk, vigyázunk, tusakodunk az mi életünkért. A fáradhatatlan szorgalmatosság, az unalom nélkül való vigyázás, az kész gyorsaság és a gyors készség szokta annak a drága fának gyümölcsét elérni, kit az emberek dicsőségnek hívnak. Minékünk pedig magyaroknak nemcsak dicsőségünk, de a megmaradásunk is abban van...

6. De ismét itt nekem mondhatja valaki: Jó volna a hadakozás, ha kívánt successusokat (eredményeket) remélhetnénk magunknak: de azt sokszor próbáltuk, soha nem nyertünk véle, mindenkor markunkban szakadt.⁶

En arra így felelek: Míg a mi militaris disciplinánk in flore (katonai fegyelmünk virágjában) volt, Corvinusok alatt⁷ és más vitéz királyok alatt, nem igaz az, hogy markunkba szakadott volna soha is szándékunk. Telik a históriák a mi magyar nemzetünknek dicsőségével, teli a világ azoknak emlékezetivel, és Európának egy szeglete sincs, aki az mi eleinkről becsülettel ne szólna; soha muzulmán vér nagyobb folyásokkal nem folyt, mint a magyar kard miatt, soha senki ennek a pogány holdnak betöltését úgy nem késleltette, mint mi magyarok.

De meg kell vallanunk, noha nyögve és pironkodva... olyan messze estünk mi mostani magyarok a régiektől, hogy ha előjönne nek mostan más világról azok a mi vitéz eleink, sem mi őket, sem ők minket meg nem ismerhetnénk. Mert nyelvünkön, szólásunkon kívül mivel hasonlítjuk mi magunkat azokhoz?... Csúfsága lettünk a nemzeteknek és magunknak, ellenségünknek pedig, valahonnan jön reánk, prédájává. Miért? a vitézségnek disciplinája (hadifegyelem) meg nem tartásáért, a részegségért, a tunyaságért, az egymásgyűlölésért, és ezer ilyen vétünkért.

7. En nem hizelkedhetem, édes nemzetem, tenéked, hogy hazugsággal dicsérjelek... hanem im megmondom magadnak fogatkozásaidat, olyan szívvel és szándékkal, hogy megismervén magad is, vedd ki ezt a mocskot lelkedből, reformáld (javítsd meg) vétkeidet... Ha azért a magunk fogatkozását megismerjük előbb, könnyebben az orvosságot is fellelhetjük azután.

8. Vizsgáljuk meg hát, micsoda formájú hadakozások voltak azok, kik nem succedáltak (sikerültek) és mi formán estek.

Ihon az igaz relatio (jelentés, helyzetkép):

Mikor meghallottuk, hogy a török nagy készüléttel fegyverkezik és készül ránk, mi is akkor, de későn tapodni kezdtünk, kaptunk mindenféle hadat, seregeket kezdtünk gyűjteni. De micsodás seregeket, micsoda hadakat? régi, látott, hallott vitézekből állott-e vajon ez a sereg? bizonyára nem, hanem mentül rosszabb, hitetlenebb, istentelenebb, tölvajabb volt az országban, az gyűlt össze a mi sípolásainkra...

... Ilyenek a mi közhadaink; de mivel jobb ennél a nemesség? mivel jobb az úri rend? Bizonyára mind egy bordában szöttek va-

⁶ Kudarcot vallott (régi szólás).

⁷ Hunyadi János és Mátyás király idején. Corvinus: Mátyás latinus családneve.

gyunk,⁸ egy cseppnyire is egyik rend a másikat nem csúfolhatja. A mostani nemes nem gondolja meg, micsoda az igaz nemesség, mivel nyerték meg az mi eleink a nemességet, mivel tartatik is meg. Egy nemzet sem pattog úgy, s nem kevélykedik nemesség titulussal (címével), mint a magyar, maga annak bizonyítására, conservatiójára (fenntartására), látja isten, semmit sem cselekszik. Ülnek haszontalanul fiaink vagy otthon atyjoknál és anyjoknál, vagy ha ugyan derekasan látni, hallani akarnak (az mint ők mondják), egy magyar úr udvarában beállanak és szerződnek.⁹ Ott mit tanulnak? innya;¹⁰ mit többet? pompáskodni, egy mentét arannyal megprémézni, egy kantárt pillangókkal felcifrázni, egy forgóval, egy varrott lódinggal¹¹ pipeskedni, egy paripát futtatni, egyszóval: esküdni, hazudni és semmi jót nem követni. Hej, mely különb vala amaz lacedaemoniai (spártai) asszony, mikor a fiát, mely immár felnevelkedett vala, felfegyverezvén jó módjával, egy paizst ada végtére neki ezen szókkal: aut cum hoc, aut in hoc, azaz: avagy ezt hozd haza tisztességesen, avagy ebben halva hozzanak becsülettel. Mi pedig nem így, hanem ha udvarban nem megyen is az ifjú, sem hadban, sem végekben, sem idegen országokban vitézlő mesterségeket tanulni nem mégyen ugyan, hanem egy prókátorságot patvarián (ügyvédséget joggyakorlaton), nem az igazságnak szeretetiből penig, hanem másokat nyomorítani kívánván tanul, vagy papságra adja magát, isten tudja micsoda indulatokból. Az úrfiak¹² szintén illyek; az ital legnagyobb mesterség és katonaság, mentül aljasabb s rosszabb lovászokkal, kóborló katonácskával társalkodhatnak, legnagyobb katonaságnak tartják; osztán ha a hús esztendői alig érik is el, mindeniknek feleség kell. Ha tízen volnának is egy familiából, senki nem tanul tudományokat, senki nem lesz zarándokká,¹³ hogy láthasson, tudhasson abból valamit hazájának szolgálni. Ezek kívánják osztán a generálisságot, és ugyan ezeknek kell adnunk, mert nincs más jobb...

9. ... De ha nincsen haszon a panaszkodásban és a haszontalan való fohászkodásban, nyúlunk az remediumokhoz (orvosságokhoz), ha vagyon; s vagyon is penig, ha akarunk. Mert noha az mi magunk népet, az mint mostan vagyon, jól leábrázoltam, ugyan mindazonáltal, ha kérded: kit kívánok s micsoda nemzetet akarok oltalomra, azt mondom: a magyart kívánom. Miért? Azért, mert ez a legalkalmasabb, legerősebb, leggyorsabb és, ha akarja, legvitézebb

⁸ Egyformák vagyunk (régí szólás).

⁹ A XV–XVII. században a közép- és kismemesség fiai a nagybirtokosok szolgálatába léptek, s így készültek a katonai pályára.

¹⁰ Inni (a főnévi igenév régi, népi alakja).

¹¹ Lőportartó táskák.

¹² A főurak fiai.

¹³ Vándorrá, utazó diákká, aki felkeresi a külföldi iskolákat.

nemzetség. Kétszáz esztendeje leszen immár, hogy a magyar törökökkel harcol. Hányszor a török császárok személyek szerint sok száz-ezer emberekkel jöttek országunkban, csak az egy Szulimánnak is, ki legvitézebb császár vala az ottomán nemzetben, őt expedíciója (hadivállalkozása) volt, de mégis isten nem hagyott mindnyájunknak elveszni; az mi veszett is, többnyire békesség alatt s frigynek színe alatt vesz, hogysem hadakozásban. Azért magyart kívánok oltalmamra, nem indust, nem garamantát,¹⁴ sem olaszt, sem németet, sem spanyolt. Csak jobbítsuk meg magunkat, szabjunk más rendet dolgainknak, tegyük régi helyére és méltóságára militarem disciplinam (katonai fegyelmünket): egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalók, és ha kevesen vagyunk is, nem oly kevesen azért, hogy a török ebekkel meg ne bánassuk, hogy ilyen semminek tartott minket...

10. Szükséges azért, hogy a magyar nemzet, ha ettől a fennforgó véstől meg akar szabadulni, ha magának, posteritásának (utódjainak) megmaradást kíván, tartson fegyvert kezében... Az ország tartson egy ármádát (hadsereget) lábon készen, aki mindenfelé, minden órában, minden szempillantásban, télen, nyáron, oda mehessen, ahová szükség kívánja. Ez minden fundamentomja (alapja) a mi megmaradásunknak, azért erről többet is kell szólanom...

11. Ez az ármáda szükséges, hogy elegendő fizetéssel és minden provisióval adminisztráltassék (szükségessel ellátassék); oly fizetése legyen pedig a vitéznek, hogy azzal becsületesen óról-óra beérje, magát ruházhassa, fegyverezhesse, és eledelére elég legyen neki. Mert én azt az ármádát örökösnek akarom lenni. Tehát arrul kell tennünk, a vitézlő nép, fogyatkozása miatt, ne kényszeríttessék kóborlani, lopni s kijárni, ne szökni kéntelenségből...

12. Ha gyakorlott és eszes férfiakra bizzák a katonák kiválogatását, hamar összegyülekezik egy háborúra alkalmas sereg, s azt gyorsan betaníthatjuk... Nem hiszem, hogy valaki kétségbe vonná, hogy katonai szolgálatra legalkalmasabb a paraszt ember, ki a szabad ég alatt a forróságban nő fel, a nap hevét tűri, az árnyékkal nem törődik, fürdőkre nem vágyik, a gyönyöröket nem ismeri, egyszerű észjárású, kevéssel megelégedett, tagjai minden munkára meg vannak edzve, aki földműves életében megszokta a vasszerszámokkal való munkát, az árokásást, a teherhordást; és — nem tudom miért — de kevésbé fél a haláltól az, aki kevesebb gyönyört ismer az életben.

13. ... Nem kell a népfogadásban csak a nemességre néznünk, nemcsak a katonaságra, amint most vagyunk. A jó nemest, a jó kato-

¹⁴ Az ókori ismert világ határain, Ázsiában, illetve Afrikában lakó népek.

nát inkább kell venni, ha vagyon, de ha nincsen, a pórbul kell előállítanunk hadi népünket: ez jobb amaz eltunyult nemesnél, és jobb amaz udvarokban nyalakodó részegeskedő katonánál, jobb annál is, aki végbeli név alatt semmit nem tud egyebet, hanem faluról falura quártélyozni (szállásolni), kóborlani, lopni, szegény embert nyomorítani. Akinek ilyen élete volt, távul kell tüle futni, rühös juh az ilyen, a többit is megrühösítené...

14. Azt mondják: Pecunia est nervus belli (pénz a háború lelke); ezt meg is kell találnunk, penig fogyatkozhatatlanképpen, annyit, amennyi szükséges. Valaki azt mondja talám, hogy nincsen, én penig azt mondom, hogy vagyon... Vegyük elő valahun vagyon, ha az oltáron is, még annyival inkább, mert az isten nevéért akarunk vele élni, mint az Dávid elvette Panem propositionis (a szentelt kenyeret).¹⁵ Igaz, hogy a magyar nemzet nem oly pénzes, mint egyéb más nemzetek, de találunk, ha akarjuk, mindnyájan, istenünkért, hazánkért, feleségünkért, gyermekeinkért. Keressük elő ládáinkban mindnyájan, deputáljuk minden proventusinknak (fordítsuk minden jövedelmeinknek) egyik elegendő részét arra, s hagyjunk békét egy sokáig a pompának s vendégségnek, a kertnek és más haszontalan épületeknek, a prémes köntösnek, az ezüst kupáknak és más haszontalan cifraságnak; csináljunk pragmatikát (vessünk számat) mindenekről, reformáljuk magunkat elsőben, kik elei vagyunk az országnak, azután az alattunkvalókat...

... Ha azért hadakozás volna, nem tíz, tizenkét ezer embert kellene felfegyveroznünk, hanem az egész nemzetünket jó módjával...

1660—1661

A *Szigeti Veszedelem* költője 1660—61-ben írta meg legnevezetesebb röpiratát. Amikor már minden más terve kudarcba fűlt, legalább a független Magyarország egyik feltételét és támaszát, az állandó magyar hadsereget szerette volna megvalósítani. Szemelvényeink a röpirat legfontosabb eszméit tartalmazzák úgy, hogy az író gondolatmenete is nyomon kísérhető. (A részek számozása nem az írótól származik.)

Zrínyi röpiratában az érzelmek hullámlását az eszmei mondanivaló belső logikája irányítja. A lépésről lépésre előrehaladó ésszerű gondolatmeneten kívül kitűnően érvényesülnek ezekben a szövegekben Zrínyi prózai stílusának sajátosságai is. Nyelvét, stílusát mindig a témához alkalmazza: hol szinte költőien ünnepélyes és drámai (mint pl. a bevezető részben), hol az értelemre hatóan érvelő (pl. a 2. és 4. pontban); hol keserűen bíráló (a 8. pontban), hol meg lelkesedően biztató (mint az 5.

¹⁵ Szó szerint a „felajánlás kenyere”. ... A régi zsidók törvénye szerint mindennap 12 friss kenyeret kellett kirakni a szent sátor oltárára. A menekülő Dávid, a bibliai király és zsoltárköltő egy ízben ezekből élmezte csapatát.

vagy a 9. pontban). Stílusába sajátosan tudja beleszőni a korabeli nemesi olvasók számára ismert latin szavakat és kifejezéseket. Szereti a hasonlatokat és képeket, amelyekkel mondanivalóját szemléletessé teheti (pl. a bevezető párhuzamban). Időnként szép népi kifejezéseket használ (pl. markában szakad a szándék, egy bordában szóttek vagyunk stb.). Gyakran költői kérdésekkel, szó- és mondatismétléssel fokozza stílusának érzelmi telítettségét, az olvasóhoz szóló közvetlenségét. Írása általában úgy hat, mint a szónoki beszéd: mintha előszóban beszélne az olvasóhoz. Ez is propagandairatainak hatásosságát biztosítja.

Nem véletlen, hogy a maga korában kéziratban maradt művet először Forgách Simon, Rákóczi tábornoka adta ki nyomtatásban, a kuruc szabadságharc idején, amikor eszméi ismét lelkesítően hatottak a haza szabadságáért küzdő magyar népre.

GYÖNGYÖSI ISTVÁN

1629—1704

Kemény János emlékezete

(Részlet)

A KOVÁCSOK

... Vaspör szennye ülte hízott pofájokat,
Szenek pozdorjája füstölte nyakokat,
Sok szikra csipdeste feltűrött karokat,
Egy-egy pöröly telte befogott markokat.

Ritkult a szakállók csapdozó tüzekkel,
Éktelen homlokok pörsöllett szenekkel,
Orcájuk varasult gyakor égésekkel,
Merő félördögök kormos személyekkel.

De mint óriások temérdek tagokkal,
Hegyeket bírnának emelni vállokkal,
Lapdaként játszanak az ülő vasakkal,
Mindent végbevisznek erős munkájokkal.

Száz font vasat adnak kezében ezeknek,
A Kemény számára melyet készíttetnek,
Lábára ily gyenge lábszíjat fűzetnek,
Elkészítésében azok is sietnek.

Azért a nagy fúvók ~~kezdenek~~ szelcelni,
Azoknak Eurusa¹ tüzet is nevelni,
Magát vélnéd itten Vulcanust² mívelni,
Cyclops³ társaival a pörölyt emelni.

Felgerjedvén a tűz, a szikrák ropognak,
Hevül a vas, arrul a rozsdák pattognak,
Az erős kovácsok mellett forognak,
Kezdett munkájukhoz szerénységgel fognak.

A fúvó gégeje körül szít ez tüzet,
Pemeté⁴ botjával az hint reá vizet,
A verő pörölyhöz készít némely kezet,
Fogók szájátul falt vasat némely vezet.

Hajnalszint mutat már a vas setésége,
Megpirosította a tűz melegsége,
Minden mocska, szennye, rozsdája leége,
Engedelmeskedik lágyult keménysége.

Zúgnak a pörölyök felemelt kezekben,
Úti kiki, lehet mennél erősebben,
A munka és a tűz hevíti testekben,
A repülő szikrák dongnak a műhelyben.

Húnt a nap: setéte van az éjtszakának,
Fényes tüze látszik akármely szikrának,
Mondanád a műhelyt lángoló Etnának,⁵
Az hol a nagy vason ezek kalapálnak.

Üstökös csillagot minden ütés csinál,
Sok ugrosó szikra szökdécsel a kohnál,⁶
Tüzes léderceket éjjel ha ki tanál,
Itt minden fuvallás több szikrát ad annál.

Öt részből áll a vas, melyet kalapálnak,
Hajtottak már egyet a jobbik szárának,
Sűrűn jár a pöröly, majd mást is csinálnak,
Készül abroncsa is karikák pántjának.

¹ A keleti szél neve a görög mitológiában.

² A tűz istene a rómaiaknál.

³ A ciklopsok Vulcanus kovácsai.

⁴ Vízhintő; rövid bot végére tűzött aprólyukas kis gömb.

⁵ Tüzhányó Szicília szigetén.

⁶ Kohnál, a tűznél.

Mind az öt darabot már öszveköttették,
Suhog rajtok a víz, mellyel megdöntötték,
Vége van a műnek, a pörölyt letötték,
Izzadt homlokokat s nyakokat törölték...

1673 körül

Gyöngyösi Kemény János emlékezete című elbeszélő költeményében Kemény erdélyi fejedelem (1660—62) házasságát, tatár rabságát és halálát verselte meg. Ez a részlet realiztikus leírása annak a jelenetnek, amikor a tatárok súlyos rabláncot készítenek a fogságba esett Kemény számára. A 12 szótagos sorok végig négyes rímekben csengenek össze („négyesarkú vers”), és a rímek nyúga nemegyszer töltelék-sorok és szavak beillesztésére ösztönzi a költőt.

APÁCZAI CSERE JÁNOS

1625—1659

A Magyar Enciklopédia előszavából

... A tanulmányokba belemerülve, különböző nemzeteknek hazai nyelvén írott sokféle könyvére bukkanok, s ezeket állandó bámulattal forgatva és újra forgatva, megértem, mennyire nem csodálatos, hogy bennünket tudomány, tanultság dolgában felülmúljanak, hiszen minden szakot anyanyelvükön olvasnak, hirdetnek, tanítanak és tanulnak... Mert nem kétséges az, hogy amely nemzet mindent idegen nyelveken keresztül kölcsönöz, végtelenül szerencsétlen és mindenkinél nyomorultabb. Evvel szemben: „Boldogok azok a népek, amelyeknek mindez a saját kertjében terem.”

De mit ér a haza szerencsétlen sorsát könnyező szemmel csak távolról szemlélni? Orvosságot, orvosságot kell keresni!...

Így azután nekidültem az írásnak, és első kísérletet akarván tenni, minden tudományszakból kezdtem valamit magyar nyelvre fordítani...

Minden oldalról megfontoltam, mily kiváló alkalom ez, hogy példát mutassak a jövődönnek, másfelől pedig kemény szemrehányást vennék magamra pártfogóim, jótevőim, hazám, barátaim irányában, ha istentől kamatoztatás céljából reám bízott bármily csekély talentumomat (tehetségemet) elrejtve, e kitűnő alkalmat fel nem használva, ne igyekezném azt hazám javára fordítani... Arra törekedtem, hogy a hazai nyelven írott könyvek nagy hiányát erőmhöz képest pótoljam, s legyen a tanuló ifjúságnak egyetlen könyve, amelyből hazai nyelven a tudomány minden fonálát kifejtheti. Ezért a hasznos és tudni érdemes dolgokat a legjelesebb szerzőktől összegyűjtve, a szabadság zászlaja alatt közlöttem honfitársaimmal...

... Én nem azokat tekintem igazi nemeseknek, akik arany-
díszletet kerítenek nyakukba, akik csarnokaik falát hivatali viselt
őseik képmásával díszítik, hanem azokat, akik a jószág és igazság,
azaz tudomány, erkölcs, ékeesszólás által akarják magukat és család-
jukat híressé tenni. Kevesen ismerték meg, mily bizonyos és tartós
boldogság várja azokat, akik elhatározták, hogy ebbe az örök szent-
télybe behatolnak. A szerencse ajándékai, mint az országok és vá-
rosok, testi szépség, veszendők; ha erény és munka szülte őket:
maradandók. Ez a vagyon sem kardnak, sem tűznek, sem rablónak,
sem viharoknak nincs kiszolgáltatva...

.... Én azok közé számlálom magamat, akik a tudományban
előrehaladva írnak és írva haladnak előre.

1655

Apáczai Csere János, a magyar pedagógia úttörője 1653-ban tért
vissza Hollandiából szülőföldjére, Erdélybe. A korabeli tudományok alap-
jait összefoglaló magyar nyelvű enciklopédiája (tudománytára) azonban
csak 1655-ben jelent meg Utrechtben. Az előszó szép bizonyossága a tudós
pedagógus lelkes, önfeláldozó hazaszeretetének, a magyar tudományosság
és ifjúság iránti rajongásának. Először mondja ki azt a később sokszor
hangoztatott elvet, hogy minden nemzetnek a maga nyelvén kell művel-
nie a tudományokat. Felvilágosodott, demokratikus gondolkodását mu-
tatja az, hogy a tudósokat, a művelt embereket többre tartja a rang és
vagyon előkelőségeinél. Haladó gondolkodását illetően figyelemre méltó
„a szabadság zászlaja alatt” kifejezés, amellyel nyíltan hirdeti, hogy a
középkori korlátoktól felszabadult tudományokat akarja átültetni ha-
zájába.

BETHLEN MIKLÓS

1642—1716

Önéletírás

(Részlet)

ZRÍNYI MIKLÓS HALÁLA

... Csáktornyába Zrínyi Miklóshoz (mentünk). Érkeztem pedig
oda 13. novembris, nagy szerencsétlenségemre, mert csak öt nap
lehet vele csmérkednem, s odalón.

... Szép őszi idő járván, majd mindennap vadászni jártunk, pa-
ripát adott mindenkor alám. 18. novembris erdei disznókra me-
nénk, ebéd után hintón, volt ugyan paripa is. Vitnyédi¹ az első, én
a hátulsó ülésben bal s ő jobb felől ültünk, csak hárman; egy fabu-
lát² beszéle, méltónak tartom leírni, nem tudván ő, hogy három óra

¹ Vitnyédi István Habsburg-ellenes köznemesi politikus, Zrínyi bizalmasa.

² Mesét.

múlva meghal, talán cygnea cantioja (hattyúdala) helyén volt. A pedig ez: Egyszer egy embert az ördögök visznek volt; találkozott egy barátja szemben véle, kérdi: Hová mégy, kenyeres? Nem megyek, hanem visznek. Kik s hova? Felelék az ördögök: Pokolba. Mond emez: Jaj, szegény, ugyan rosszúl vagy, kinél rosszabbul nem lehetnél. Felele: Rosszul bizony, de mégis lehetnék én ennél rosszabbul. Melyre emez álmélkodva: Hogyan lehetnél rosszabbul, hiszen a pokol mindennél rosszabb. Felele: Úgy vagy az, de most mégis visznek ők engemet, noha pokolba, de a magok vállán, hátán, hogy már nyugszom addig; s hátha megnyergelnének, magokat is velem vitetnék, mégis úgys csak azon pokolba mennék, hiszen rosszabbúl volnék úgy ennél is. Applica (Értsd) Magyarország s Erdélyre és a törökre, németre.

No, elmenénk vadászni. Ő maga löve egy nagy erdei disznót, a gyalogok is lövének egyet az erdei szállónál, s vége lőn a vadászatnak. Kisereglénk a hintóhoz, az úr is, hogy immár hazamenjünk; estefelé is vala. Azonban odahozza a fátum (végzet) egy Paka nevű jágert (vadászt), aki mondá horvátul:

— Én egy kant sebesítettem, mentem a vérin, ha utána menénk, elveszthetnők.

Az úr mindjárt mondá nekünk, Zichyvel ketten, látván, hogy el akarunk menni véle:

— Öcsémuraim, kegyelmetek csak maradjon itt... csak meglátom, mit mond ez a bolond, ti. Paka, mindjárt visszajövök.

Csak bocskorban lóra kapa, stuc³ kezében, Paka utána nyargala; egy Majláni nevű ifjú gavallér, Guzics öccse inasa, meg egy Angelo nevű kedves olasz inasa és a lovász nyargalának utána; mi ott a hintónál beszélgeténk. Egyszer csak hamar ihol nyargal Guzics, mondja a bátyjának:

— Hamar a hintót, oda az úr.

Menénk, amint a hintó nyargalhat, és osztán gyalog a sűrűbe befuték én, hát ott fekszik, még a bal kezében, amint tetszett, a pulsus gyengén vert, de szeme sem volt nyitva, sem szólott, csak meghala.

Majláni így beszélt: hogy amint Paka után bement a disznó vérin az erdőbe, amíg ők a lovakat kötözték, csak hallják a jajsztót; Paka szava volt. Majláni legelőbb érkezék, hát Paka egy horgos fán, az úr arccal a földön, s a kan a hátán; ő hozzá lő, elfut a kan, érkezik Guzics és Angelo, az úr felkél és mondja: — „Rútul bánék vélem a disznó, de ihol egy fa (melyet csatákon is magával hordozott zsebébe), állítsátok a sebnek vérét véle, az arra igen jó.”

³ Rövid pisztoly.

Eléggé próbálták véle, de hijába, csak elfolyt a vére. Először
ami, azután hanyatt feküdni, végre csak meg kelle hálnia, mert a
fején három seb vala: egy bal felől, a fülén feljül, a feje csontján
ment csak, és a kannak agyara a homloka felé szakasztotta rútul
a feje bőrit; más ugyan a bal fülén alól az orcáján, a szeme felé,
rút szakasztás; de ez kettő semmi, hanem harmadik, jobb felől, a
fülén alól a nyaka csigájánál ment bé, s elé a torka felé ment, és
a nyakra járó minden inakat kettészakasztotta; az ölte meg, a vére
elmenvén; volt a kezén valami kis körmöcslés, de a semmi sem
volt. Rettenetes sírás lön az erdőben, a legalábbvaló, csak a gyer-
mek is siratta...

... Így lön vége Zríni Miklósnak; csuda, olyan vitéz sem lőtt,
sem vágott a kanhoz, stuc, spádély⁴ lévén nála.

Bethlen Miklós 22 éves korában járt 1664 novemberében Zrínyinél
az erdélyi fejedelemség diplomáciai megbízottjaként, és így lett tanúja
a nagy költő és hadvezér különös halálának. A végzetes vadászat rész-
letes, a párbeszédet is rögzítő elbeszélése önéletrajzának történelmi
szempontból is egyik legbecsesebb részlete.

A KURUC HARCOK NÉVTELEN KÖLTÉSZETE

Thököly haditanácsa

(Részletek)

Gyenerálisomnak mit hozott, hallottam.
Linzből hogy érkezék jó Sebestyén uram,
Tábor eleiben hogy adta, ott voltam,
Kihez ki mit szólott, im rendben fölírtam.

Gyenerális Thököly Imre uram vox¹

Vitéz kapitányim, hadnagyim, vajdáim,
Szablyával övezett katona-barátim,
Jót, gonoszt egyaránt szenvedő társaim,
Hazánk-s nemzetünkért vitézlő magyarim!

Minket német császár mint hív hűségére,
Mit kíván viszontag, hív mi törvényünkre,
Kegyelmet mely híren küldött fegyverünkre:
Jól emlékezhetek vitézek ezekre!

⁴ Kard.

¹ Véleménynyilvánítás. (A vox latin szóból: hang, szavazat.)

Mindennek jószágát kész visszaadatni,
Kész régi hazánkat helybenállítani,
Országos tisztóket kész lesz választani,
Országgyűlését is kész még szolgáltatni.²

Ha penig nem volna mindezeken kívül,
Melyek még függhetnek a jó rendeléstől:
Csak csendes elmével váljunk fegyverünktől,
Atyai választot ígér kegyelméből.

Nékem nem keveset ígért ő fölsége,
Jószágom fölött is jár hozzám elméje,
Most vagyon előttünk fegyvere, kegyelme,
Előttünk vesztünknek s előttünknek ideje.

Engem ajánlással német nem szelidít,
Lépes³ beszédével horogra nem kerít,
Szenvedtem, szenvedek tovább is közjóért,
Véletek vitézek harcolok hazámért!

Mostan azért kiki mondja meg tetszését!
Így legyen vagy élet vagy halál vérünkért,
Nyúljanak bosszúálló fegyverhez hazánkért,
Vagy térjünk hazánkban ígért jóvainkért?

Seregek voxa

Mint az égszakadás halmot, hegyet, völgyet,
Rettentő szélzúgás zavar és hat földet,
Kegyetlen tábor is nem vár semmi rendet,
Minden, ki kiálthat, kiált: fegyver-t, fegyver-t!

Fegyverrel, fegyverrel köll bosszút állni,
Magyarnak fegyverrel köll veszni vagy nyerni!
Hittel csalattattunk, nem köll azért hinni,
Fegyverrel fog közöttünk igazságot tenni!

Az 1680-as évek eleje.

A kuruc nemesi költészetnek ezt a hosszabb elbeszélő termékét az 1680-as évek elején foglalta versbe egy ismeretlen kuruc szerző, amikor Thököly Imre, az első kuruc felkelés vezére hatalma tetőpontján állt.

² Országgyűlést ígér.

³ Igérgető.

A tanácskozáson arról kellett dönteni, hogy fenntartsák-e a törökkel kötött szövetséget, vagy pedig elfogadják Lipót császár békeajánlatát. Először Thököly szól kapitányaihoz és katonáihoz, majd — még a tulajdonképpeni tanácskozás előtt — felhangzik a katonák szava (a „seregek vox-a”): „fegyverrel köll bosszút állni” a németeken. A katonák szavazatát a főtisztek véleménye erősíti meg: egy kivételével mind a császári ajánlat ellen, tehát a harc folytatása és a török szövetség mellett szólnak fel.

A hagyományos négyes rímű 12-esekben írt terjedelmes költemény valójában versbe foglalt jegyzőkönyv, amely minden fölösleges költői dísz nélkül, történeti hűséggel mondja el a tanácskozáson elhangzottakat. A költemény helyenként a *Szigeti veszedelem* hatását mutatja, szerkezetében is hasonlít annak 6. énekéhez.

Papvilág Magyarországon

(Részletek)

Pilises¹ fejeknek hódult² magyar nemzet,
Mire, hogy magadat eszedben nem veszed?
Hol van régi okos, hadviselő eszed,
Hogy papok igáját nyakadra eresztet.

Akárhová tekénts, mindenütt pap az úr,
Kincses jószágodban ő kedve szerént túr,
Minden dolgaiddban, tanácsodban pap túr,
Akaratjok ellen nem pöndülhet egy húr.

Pap töltözik minden te jövedelmeddel,
Pap bír országodnak legnagyobb részével,
Pap hízik zsíroddal, töltözik kincseddel,
Te koplalsz, nyögsz, nézed csak könnyes szemeddel.

Váraidat mikor víjja az ellenség,
Nincs akkor papoktól semmi hadi költség.
Országod pusztítja idegen nemzetség,
Szép jövedelmidbül nincs semmi segítség...

Az ország dolgáru papok dirigálnak,³
Törvényt, kauzákat⁴ azok indikálnak.⁵
Világi tisztekben papok válogatnak,
Csak azt nem nyerik meg, az mit nem akarnak...

¹ A papok és szerzetesek fején kopaszra beretvált rész (tonzúra).

² Meghódult.

³ Intézkednek (latin szóból).

⁴ Jogi ügyeket, törvénycikkeket (latin).

⁵ Állapítanak meg, javallanak (latin).

Az mastanyi királyt pap tartja fékszárnál⁶
 Arra húzzák-vonsszák, mit érsek prédikál.
 Hogyha ellenek jár, pápa átka rászáll,
 Csak papvilág fénylik, az magyar alászáll!

Adót midőn magyar németnek fizetne,
 Minden dolgaiban pap szájában nézne:
 Egy ifjú, hazáját, sírván, így könnyezte.
 Ezt írta ezerhatszáz és hetvenegybe.
 Gyalló⁷ írásomat az ki olvasgatja,
 Versfejekben látja, az magyart mi bántja,
 Az autornak⁸ nevét itt, szükség, ne tudja,⁹
 Mert megemésztene papoknak fullánkja.

1671

A németgyűlölet mellett a Habsburgokkal együttműködő katolikus főpapság ellen forduló antiklerikalizmus a nemesi költészet másik fő motívuma. A közölt vers határozott öntudattal, nagy erővel sorolja fel a magyar nép vádjait a papsággal szemben: az ország politikai vezetésének kisajátítását, a vagyonszerzést a nép rovására, a honvédelem cserbenhagyását, a hatalommal való visszaélést. Az utolsó versszak a papl üldözésre is világot vet. A teljes szöveg versfőiből a következő verssorok olvashatók ki: „Pap világ magyart rág, mert nála uraság.” A sok latin szó itt is tanult szerzőt, valószínűen protestáns prédikátort sejtet. Bár nevét eltitkolta, a vers szerzésének körülményeit ő is beolvasztotta az utolsó versszakba.

Áll előttem egy virágszál...

Áll előttem egy virágszál,
 Örvendetes liliomszál,
 Kis kertemben ékesen áll,
 Ki életem, egy virágszál.

Kis kertemben szép virágok,
 Jó illatú szép virágok,
 Tündöklő szép piros rózsák,
 Gyönyörűséges violák.

Áll előttem szép violám,
 Rózsaszínű szép Iionám,
 Kegyes tekintetű rózsám —
 Gyönyörűséges violám.

Ó, szép virág szerelmemben
 Mikor volnék szép kertemben,
 Rózsa, violaszedésben,
 Az (te) nagy és szép kedvedben!

⁶ Szíj, mellyel a lovat vezetik.

⁷ Gyarló.

⁸ A szerzőnek, a költőnek (latin).

⁹ A sor értelme: az olvasónak nem szükséges tudnia a versszerző nevét (tl. akkor bajba jutna).

Akkor leszen vígasságom,
Rózsa orcádat, ha látom,
És ékesen csókolgatom,
Akkor leszen újulásom.

Néked egészség adassék,
Szép termeted bőcsültessék,
Jó híred néked hallassék,
És én tőlem szerettessek.

Füleidben immár vegyed.
Fordítsd reám személyedet:
Halld meg keserűségemet,
Tartsd meg az én életemet!

Legyen bocsánat énnékem
Tüled oh én szép szerelmem;
Noha távol vagyok tüled,
Ne felejts el azért engem.

Ez a vers meggyőzően bizonyítja, hogy — nagyrészt népi eredetű — szerelmi költészetünk Balassi nyomán járt a XVII. században is: a „Hogy Júliára talál...” kezdetű Balassi-versre emlékeztet képeivel és négyes rímű 8-as soraival egyaránt. Így Balassi szinte visszaajándékozta a népi lírának azt, amit tőle kapott, hiszen ő meg a virágénekek képeit fűzte össze a maga műköltői leleményével. Ez a vers is egyik kéziratos énekeskönyvünkben maradt ránk (Mátray-kódex).

Cantio de portione¹

PORCIÓ ÉNEK

(Rövidítve)

Oh szegény magyarság, mit gondolsz magadban?
Azt tudod: jól nyugszol te nemes ágyodban,
Avagy vígan táncolsz szabad kúriádban,²
Sípoltatod magad kárpitos házodban.

Nyájasságod után mész az vadászásra,
Jóakaróiddal még más mulatságra,
Természeted szerént az jó társoságra,
Gondolod: majd juthatsz előbbi vígságra.

Ne higgy, mert igen megtréfál az remínség,
Más nótát fúj néked idegen nemzetség,
Nézd el csak, mint regnál³ rajtad az németiség.
Már az te országod, életed is kétség...

Megkérték s megkérlik tüled az porciót,
Vármegyékre osztják számtolan sok adót,
Megnézik házodnál te kincsés ládádát,
Elvonják alulad paplanos ágyodat.

¹ Ének a porcióról (latinul; ejtsd: kánció de porcióné). A porció a nemesekre kivetett hadiadó volt.

² Nemesi udvarházadban.

³ Hatalmaskodik, uralkodik (latin igéből).

Szabadságod ellen házodban is beszáll,
Uri módon bizvást énekölve sétál,
Te nemes fejedre tüle sok „huncfut”⁴ száll,
Azt mondja: házodtul máshová távozzál...

Ágyodban nem fekhetsz, mert elordinálta,⁵
Asztalod nem tiéd, mert rajta az kártya,
Több német urakat kártyázásra várja,
Ez Magyarországnak egyik nagy igája.

Abrakot és szénát kér az lovainak,
Szép fehér lány cipót hordat éh gyomrának,
Gyöngé levest, tyúkhúst parancsol szájának,
Édes lángizű bort hordat ő torkának.

Ha ellene támodsz, neved csak rebellis,⁶
Ellened föltámod házodban nyolcszor is,
Szabadságod ellen kikerget tizszer is,
Egy órában téged fenyeget hússzor is.

Azonban pálcáját emeli fejedre,
Kéméletlenül vér, esel ott az földre,
Nem is mersz szólani magad mentségére,
Fejet köll hajtaniod ő engedelmére.

Ha kvártélybul⁷ kimegy, semmidet nem hagyja,
Minden javaidat magának takarja,
Idegen országra szekerekkel hordja,
Házod elpusztuljon, szintén azt akarja.

Gondolod olyankor, hol magyar szabadság?
Hol van Mátyás király, kinél volt igazság?
Földben temettetett véle az uraság,
És az szép nemesség lön keserves rabság.

Hol van országodnak öröme s vígsága?
Hol szép regulája, privilégiuma?⁸
Hol tündöklő napja, ragyogó csillaga?
Eltűntenek, — vagyunk idegenek rabja.

⁴ Csirkefogó (német).

⁵ Elrendelte, lefoglalta (latin).

⁶ Lázadó (latin).

⁷ Szállás.

⁸ Törvénye és kiváltsága (latin).

Föltámodtál egyszer, de nem vala haszna,
Jó híred és neved azzal megcsorbula,
Mert erőt vett vala, téged megtromfola,⁹
Te fejedről másra esék az korona.

Kihez hajtod fejed, nyomorult magyar nép?
Ki oly erőtlén vagy, mint sárbul formált kép.
Annyi szabadságod bizony immár nem ép,
Ki annak előtte voltál szép kényes nép.

Mast nem parancsolhatsz, mert nagy te rabságod,
Miként fújják néked csak úgy köll táncolnod,
Idegen nemzetre szállott szép országod,
Tüled elvétellett arany szabadságod.

Ez egynéhány versek Magyarország dolgát
Mutatják és írják nagy nyomorúságát,
Mert ő elvesztette régi igazságát,
Jó Mátyás királynak drága szabadságát...

Az ezerhatszázban és kilencvenhétben,
Az pünkös-d-havának második hetiben,
Írák ez verseket szomorú szívemben,
Az Magyarországon való nagy inségben.

1697

Ez a XVII. század vége felé keletkezett költemény a kismemesség szenvedését panaszolja el a Thököly-felkelés bukása után. A nemesi költő Rimay „Ó szegény megromlott...” kezdetű énekének képeire emlékeztető realizmussal, részletesen ecseteli a német katonaság garázdálkodásait, uraskodását a magyar földön. A nemesi szerző reményvesztettségét mutatja az, hogy a közölt részlet 14. versszakában kiábrándultan értékeli a Thököly-féle felkelést is („Föltámodtál egyszer, de nem vala haszna...”)

Mit búsulsz, kenyeres...

(Buga Jakab éneke)

Mit búsulsz, kenyeres, midőn semmid nincsen?
Jó az isten, jót ad, légy jó remítségben!
Fölnyílik az idő majd az gyöngé fűre,
Hova két szemünk lát, elbújdosunk ketten.

⁹ Visszavágott (német).

Oh édes pajtásom, hogyne búsulkodnék,
Midőn az sok gondok rajtam uralkodnak,
Sok gondolkodások szüntelen fárosztnak,
Minden órán engem elmémbe bágyosznak.

Rongyos az dolmányom, kivan az oldalom,
Az sok foltul ugyan nehéz az nadrágom,
Hátom lapockáját veri az kalpagom,
Zsírtul ködmenyem is igen megavult már.

Az köpönyegem is igen jó viselt már,
Az sok eső miatt vagyon benne sok kár,
Mind elrothasztotta az eszmámat nagy sár,
Es nyereségemmel kerest¹ pénz szűkőn jár.

Nincsen abrak, széna, rút hitvány az lovam,
Rongyos az istálló, igen pusztá házam,
Mind eltöredezett szegen az nyeregfám,
Mind elkopott róla az sok szép nyert² szerszám,

Kenyere, pecsenyém, igen szűkőn vagyon,
Morzsalék sem hever mast az tarsalyomban,
Pénzem pedig nincsen mast az oldalamon,
Kiürült a gyűszűm,³ elkölt kóballásom.⁴

Az lovamról igen lekopott az patkó,
Az ki még rajta van, az is nem igen jó,
Ha nem patkoltatok, elhal tülem az ló,
Csak gyalog maradok, mint egy rút kóballó.

Az farkasbőrömnek lekopott az szőre,
Pókháló palackom az szegen bélepte,
Nyargalózik rajtam az tetvek serege,
Mert szurkos az üngöm, nincs ki fejeitse.

... Mint élhetek, élek,

Kivetem hasamat az szép verőfénynek,
Csak úgy dohányozok, az midőn éheznek,
Igy én is másokkal szépen eltöngödek.

A XVII. század vége

¹ Keresett...

² Zsákmányolt.

³ Derékra köthető tűsző (öv) bőrből, amelyben zsebek voltak.

⁴ Elkelt, oda van már a zsákmányszerzésem.

A Thököly-felkelés után kialakult szegénylegény-költészet bújdosó verseinek példája. Több változatban maradt ránk. Az egyik változat Buga Jakab nevét őrzi, aki felbukkan egy vitézi versben is, de többet nem tudunk róla. A panasz itt már a bújdosó énekek jellegzetes formái keretében, a párbeszéd formájában jelenik meg, és már teljesen *világi*, elszakadt minden vallásos vigasztól.

Magyarország, Erdély, hallj új hírt!...

(Rövidítve)

Magyarország, Erdély, hallj új hírt,
Melyet régen hogy az tokos¹ birt!
Már ideje, hogy felserkenj,
Puskát, kardot rozsdától fenj,
Dobszóra ülj lóra!

Bizony régen, hogy már aluszol,
Hideglelés nélkül vajuszol,
Megemésztett a porció,
Nincsen benned már semmi jó,
Hol híred s fegyvered?

Ne hagyd magad, kérlek, ily lágyon!
Mit heversz honyodban csak ágyon?
Kapádból is csinálj fegyvert,
Lám, országod termett embert.
Ébredjél s ne késsél!

Rákóczi érkezett Munkácsra,
Híre ment már ennek Szatmárra. \
Az kapukra fut az német,
Tartja szorosan az gyémet,²
Mond verdőt³ — áj Hergott!⁴

Bercsényi is elhagyta Ungvárt,
Mert ily állapotot rég hogy várt.
Gyúl hozzá sok kuruc legény,
Mindenik oly serény, kemény,
Mint farkas avagy sas...

¹ A labanc katonaság gúnyneve.

² A várkaput elzáró sorompót.

³ A német „Wer da?” (Ki az) népies elferdítése.

⁴ Jaj, istenem!

Nohát, magyar, kapjad az üdőt,
Mert mutatott isten immár főt.
Szép hazáért, kedvesidért,
De mért szánnál ontani vért?
Ne sarcolj, csak harcolj.

Esze Tamás sem ül csak Tarpán,
Ember — higgyed — ő is a talpán:
Azt mondja, hogy egyéb bérrel
Nem taxál,⁵ csak német vérrel.
Fegyvert vont, s majd vért ont...

Károlyi is megunta Bécsset,
Ausztriában gyűjtött sok mécsset.
Tűzzel próbálja ezüstöt,
Alig állja Bécs is füstöt,
Mert sűrű s keserű.

Német, én most csak emlegetlek,
De rövid nap megfenyegetlek,
Mert látom, hogy nincsen hütöd,⁶
Amit ma szólsz, holnap ütöd,
Más nyelvben, rossz jelben.

Ám menj pokolban most apáddal,
Mit keressz itt köztünk lanc-fáddal?⁷
Porciónkkal ha laktál jól,
Egyék varjak ki hasadból,
Távozzál s kárhozzál!

1705 körül

A Rákóczi-szabadságharc 1704—1705-ben kivívott nagy győzelmeinek
ujjongó, bizakodó felsorolása ez a toborzó ének. Az „új hír” az, hogy
„Rákóczi érkezett Munkácsra”. Ettől fut a német, ez önt bizalmat, lelke-
sedést a kuruc népi hadakba. Bercsényi Miklós, Esze Tamás és Károlyi
Sándor a kuruc sereg vezérei voltak. Esze Tamás tarpai (a mai Szabolcs-
Szatmár megyében) jobbágy volt.

⁵ Adózik.

⁶ Hited.

⁷ A német katonák lándzsája.

Csínom Palkó

(Rövidítve)

Csínom Palkó, Csínom Jankó
Csontos kalabérom,¹
Szép selymes lódingom,²
Dali³ pár pisztalyom.

Toldott-foldott, tetves-redves
Minden portékája,
Kalapjának nedvessége,
Lefügg kalimája.

Nosza rajta, jó katonák,
Igyunk egízséggel!
Menjen táncba ki-ki köztünk
Az ő jegyesével.

Elig⁶ nyílik fel a szája
Berdó kiáltásra,
Korog-morog öres⁷ hasa,
Siet jóllakásra.

Ne bánkódjék senki köztünk,
Menjünk az Alföldre,
Megrontatik kezünk által
Az labonc ereje!

Rendeletlen öltözeti,
Csúfos pántlikája,
Nem érne egy abadolmánt⁸
Minden portékája.

Szabad nekünk, jó katonák,
Tisza-Duna közü,
Laboncságnak mert nincs sohult⁴
Ottan semmi közü.

Lapos guta megütötte
Bornyúbőr iszákját,
Kebelében legelteti
Sok ezer marháját⁹...

Darulábú, szarkaorrú
Nyomorult németiség,
Fut előttünk, rettegetőlünk,
Nyomorult nemzetség!

Kicsírázott eb-agyara
Az magyar cipóra,
De megvásik foga bele,
Lészen még oly óra!

Görbe hátú, mert lenyomta
Füstös muskotéra,⁵
Elfárasztott, elbágyasztott
Dióverő pózna.

Sok tokosnak mentél te már
Éltének végére,
Szabadoson öszvementél
Ütközetből véle.

¹ Karabély (puska).

² Puskaportartó táská.

³ Deli, vitéz.

⁴ Sehol.

⁵ Muskéta, puska.

⁶ Alig.

⁷ Üres.

⁸ Ab „aba” silány posztófajta.

⁹ Tetűjét.

Sok szerencsét próbálál te
Velünk német ellen,
Holott soha nem voltál te
Szerencsétlenséggel.

Sok cifornyás¹⁰ német urat
Rabságra hajtottunk,
Sok kalapot mezőségen
Őszve is tapodtunk.

Nosza! most is úzzuk, vágjuk
Mind ellenségünköt,
Mutassuk meg nemzetünknek
Jó vitézségünköt!

Fut az tokos, tüzes madzag¹¹
Kihull az keziből,
Őszi keserű gombája¹²
Kidől az fejéből.

Után' kuruc! után'!
Tiéd az puskája,
Enyim pedig az kancája,
Tiéd az lódingja!

Rajta Miska, rajta
Az tüzes labancon!
Mienk leszen az nyereség
Mind az derék harcon.

De mindezek fegyverekkel
Nem érnek egy pénzt is,
Hadd el, vedd el az szablyáját,
Üsd el az fejét is!...

Az vitéz kurucnak
Van szabott dolmánya,
Sarkantyús csizmája,
Futó paripája.

Az gyalog kurucnak
Van frissen járása,
Mint Pelagus lónak¹³
Van sebes futása.

Vitéz karja, lábaiban
Karmazsin¹⁴ csizmája,
Gyönggyel fűzött az bocskora,
Ezüstös kapcája.

Hátán cifra farkasbőre,
Kurta kis dolmánya,
Nyakában függ gyönggyel fűzött
Csontos kalabéra.

Fényességgel mind berakva
Aranyos szablyája,
Nyusztal béllett az süvege,
Csillagos forgója.

Patyolat az kuruc,
Gyöngy az felesége,
Hetes vászon¹⁵ az laboncság,
Köd az felesége...

Az laboncság takarodjék
Nemes országunkból,
Hogy végtire szalagszíjat
Ne fogjunk hátakból!

1705 körül

Az ellenség ellen készülő kuruc vitézek vidámságát, lelkes harc-
késztségét sugárzó táncdal. Szövegében lépten-nyomon korabeli katonai
kifejezések bukkannak fel.

¹⁰ Cifra.

¹¹ Kanóc.

¹² A labancok sapkájára érti.

¹³ A Pegazus szó (a költők szárnyas paripája az antik mitológiában) népies
elferdítése.

¹⁴ Sötétvörös.

¹⁵ Durva vászon.

A szegénylegények éneke

(Rövidítve)

Nincs becsületi a katonának,
Mint volt régentén a kurucoknak,
Vajon vagyon-é hírével a méltóságnak,¹
Hogy sok vitézek,
Próbált legények
Rossz becsben vannak?

Szegénylegénynek olcsó a vére:
Három rézforint szegénynek bére.
Azt sem költheti el szegény végtére.
Melyért méreg,
Kínzó féreg
Forr a szívére.

Igen kedveltük a kurucságot,
Oly igen kaptuk, mint egy újságot.
Nyerünk, gondoltuk, oly szabadságot:
Oltalmazzuk
S szabadítjuk
Szegény hazánkot.

Mely dolog bizony, meg is lett volna,
Magyarországot megnyertük volna,
Ha sok fondorkodó urak nem lettek volna:
Ily romlásban,
Kárvallásban
Nem estünk volna!

Szegénylegényből tiszték tétettek,
Az ellenséggel kik szemben mentek.
Mivel a pártos urak meg nem verettek,
Mint sárkányok,
Oroszlánok,
Mégis küzdöttek.

¹ Vajon tudja-e a fejedelem?

Egy szegénylegény volt Esze Tamás,
Magát megvonó jó Bóné András.
Uruk mellett voltak ők, mint egy lelki más,
Jánki Péter,
Zöld Demeter
Voltak mint darázs...

Várod alját is sok szegénylegény
Vérével festé sok helyét szegény.
Hogy úr esett volna, nem látta napfény.
Nosza, szegény
Vitéz legény,
Légy hű halálig!...

De vajon ki volt mind Bécs aljáig,
Ki nyargalódzott Ausztriáig?
Szegénylegény, nem úr lova futott mindaddig!
Nosza vitéz,
No kardra kéz,
Légy hű halálig!...

A híres Rabutin Kassa városát,
Sűrűn lötteti Forgács bástyáját.
Kegyelmes urunk beküldé szegény szolgáját:
Esze Tamást,
Mert nem más
Tartá meg Kassát...

Ha valahol, ott voltak csodák,
Mind kívül-belül estek szép próbák:
Szegénylegények magokat frissen forgaták.
Csak szegények,
S nem úrfiak
Véreket onták.

1706 körül

A függetlenségi és a társadalmi harc összefonódását és a Rákóczi-szabadságharc belső társadalmi válságát ez a vers tükrözi a leghívebben. A névtelen költő határozott népi öntudattal egyenesen Rákóczihoz fordul a népi kurucság panaszával. A 8. versszakban a hajdú-szabadságra, a társadalmi felszabadulásra gondol; az „újság” ennek a reménynek a teljesülése lett volna. A költemény eszmei mondanivalójának legfontosabb része az, hogy a népi kuruc seregek már megnyerték volna a sza-

badságarcot, ha az urak gyávasága és osztálygőgje ezt meg nem hiúsítja. A győzelmek felsorolása itt arra szolgál, hogy a nép sikerét bizonyítsa. Bóné András lovasezredes, a bihari parasztok felkelésének szervezője Esze Tamás mellett a szegénylegények legnépszerűbb vezére volt. Várad alatt is az ő bihari felkelői harcoltak 1703-ban a rácokkal. Bécs alját már 1703 végére elérték Károlyi hadtestének kuruc vitézei. Kassát 1706. szeptember 29-től október 11-ig ostromolta Rabutin erdélyi tábornagy. A város védelmére Rákóczi Esze Tamást küldte ki hajdúival, utána aranyéremmel tüntette ki a népi vezért.

Rákóczi nóta

1. Jaj, régi szép magyar nép!
Az ellenség téged mikép
Szaggat és tép!
Mire jutott állapotod,
Romlandó cserép.
Mint egy kedves eleven kép,
Voltál olyan szép,
Magyar nép!
De a Sasnak¹ körme között
Fonnyadsz, mint a lép.
Szegény magyar nép,
Mikor lesz már ép?
Megromlottál, mint cserép.
Jaj, hát szegény magyar nemzet
Jóra mikor lép?
2. Jaj, Rákóczi, Bercsényi,
Magyarok híres vezéri,
Bezerédi!
Hová lettek magyar népnek
Vitéz vezéri,
Nemzetünknek hírszerzői.
Fényes csillagi,
Ocskai?
Az ellenség mindenfelől
Őket emísztí,
Űzi, kergeti,
Búval epesztí,
Közinkbe sem eresztí.
Jaj, hát szegény nemzetünk
Mikép mellyesztí!²

¹ Az osztrák címer Habsburg-sására céloz.

² Megkopaszt (madarat).

3. Jaj, országunk, jószágunk,
De főképpen mi magunk,
Mint nyavalygunk;
Az idegen nemzetségnek
Rabjai vagyunk.
Jaj, naponként mind elfogyunk,
Jót ne is várjunk,
Kivánjunk,
Mert hatalmas, diadalmas
Nemzet van rajtunk.
Jaj, meg kell halnunk,
Meg nem maradunk,
Nagy ellenség közt vagyunk.
Bizony méltán ezek miatt
Kesergünk, sirunk.
4. Országunknak, magunknak,
Jaj minden maradékinknak!
Mindazoknak,
Kik e földön nagy inségben
Így nyomorkodnak.
Özvegyek panaszkodnak,
Árvák zokognak:
Magoknak
Siralommal ártatlanok
Halált okoznak,
Úgy siránkoznak
És fohászkodnak,
Bánatjuk nem apadnak,
Mert hazánkból az inségek
El nem távoznak.
5. Tenger rajtunk a fegyver,
Mert a német rajtunk hever,
S igen ver.
Mutogatja magát mint egy
Híres gavallér,
Nemzetünket hajtó pallér,^{*}
Nem szán, mint hóhér.

^{*} Munkafelügyelő, hajcsár.

Akit ér,
Addig veri, meddig neki
Mindent nem ígér,
Látod mely kövér,
Bőrében sem fér,
De mégis mind többet kér.
Alig vagyon országunkban
Miatta kenyér.

6. Nézz reánk, Úr, a mennyből!
Ments meg, kérünk, minket ily csúf
Ellenségtül,
Ki a híres magyaroknak
Vérébül épül.
Ne hagyd ily dühös inségtül.
Rút ellenségtül,
Némettül
Gyaláztatni, mocskoltatni
Az irigyektül.
Ily dölyfös néptül,
Kinzó eszköztül,
Mégfosztani nevétül,
Mindenkoron győzedelmes
Dicsőségétül!

XVIII. század

A kései kuruc költészet leghíresebb, megrázó erejű éneke valószínűleg a 30-as években született nemesi vagy legalábbis tanult énekszerző lantján. Erre vall fogalmazásának körülményessége és bonyolult rimelése. Egyes részletei Rimay legismertebb énekére („Ó szegény megromlott...”), mások a Porció-énekre emlékeztetnek; a *Rákóczi-nóta* viszont későbbi költőinkre hatott (pl. Kölcsey Himnuszára is). Az az énekeskönyv, amelybe 1770–79 között írták be, csak az első 5 versszakot tartalmazza. Lehet, hogy a 6. szakasz nem egykorú a vers többi részével, és csak később költötték hozzá. Ezt a versszakot más kéziratból ismerjük.

Megjártam a hadak útját

Megjártam a hadak útját,
Nem tartottam lovam száját!
Nem tartottam lovam száját,
Most siratom magam baját.

Harcoltam én a hazáért,
Istenért és szabadságért!
Búval eszem most kenyerem,
Bujdosó lett én belőlem.

Ihol késő most bánkódni,
A harc után hadat vágni.
Megyek messze Rákóczi-
Szívem tele bajjal, búval.

Ha esne is oly esetem,
Hogy történne betegségem.
Ki gyámolítana engem,
Isméretlen idegenben?

Búval vagyok bővelkedő.
Sok nyomorúság szenvedő.
Elhagylak én áldott haza,
Nem láthatlak soha, soha!

Hol szépséges feleségem?
Hol vagy te is nemzetségem?¹
Kis gilicém, kicsi lányom,
Kérem istent, hogy megáldjon.

Harcoltam én a hazáért,
A haza szabadságáért,
Most bujdosás a kenyerem,
Sós a könnytől, mikor eszem.

A XVIII. század vége

A legkésőbbi kuruc költészet versei közül ez a XVIII. század végéről származó vers a legszebb. Sorait mélyérzésű személyes líraiság hatja át. Bár a névtelen költő aligha volt népi származású, a népdalszerű forma, a sorismétlések, a páros rímek a népi költészettel rokonítják a költeményt.

MIKES KELEMEN

1690—1761

Törökországi levelek

(Részletek)

1. LEVÉL

Gallipoliból Anno 1717. 10. Octobris

Édes néném, hála legyen az istennek, mi ide érkeztünk ma szerencsésen, Franciaországból pedig 15. Septembris indultunk meg. A fejedelmünknek, istennek hálá, jó egészsége volna, hogyha a köszvény búcsút akarna tőle venni: de reményljük, hogy itt a török áér¹ elűzi.

Édes néném, mi jó a földön járni. Látja ked,² még Sz. Péter is megijedett volt, mikor a vízben sippadoztak³ a lábai: hát mi bűnösök, hogyne félnénk, amidőn a hajónk olyan nagy habok között fordult egyik oldaláról a másikára, mint az erdélyi nagy hegyek —

¹ Családom, gyermekeim.

² Levegő (latin).

³ Kegyelmed.

⁴ Süppedeztek.

némelykor azoknak a tetején mentünk el, némelykor pedig olyan nagy völgyben estünk, hogy már csak azt vártuk, hogy reánk omoljanak azok a vízhegyek; de mégis olyan emberségesek voltak, hogy többet nem adtak innunk, mintsem kellett volna. Elég a, hogy itt vagyunk egészségben; mert a tengeren is megbetegszik az ember, nemcsak a földön, — és ott, ha a hintó megrázza, elfárad, és jobb etyepetyéje⁴ vagyon az ételre; de a hajóban az a szüntelen való rengetés, hánykódás a főt elbódítja, a gyomrot felkeveri, és úgy kell tenni, valamint a részeg embernek, aki a bort meg nem emésztheti. A szegény gyomromnak is olyan nyavalyában kellett lenni vagy két első nap, de azután úgy kellett ennem, valamint a farkasnak.

A fejedelmünk a hajóból még nem szállott vala le, hogy egy tatár hám,⁵ a ki itt száműzetésben vagyon, holmi ajándékot küld, és a többi között egy szép lovat nyergelve. Itt a fejedelemnek jó szállást adtak, de mi ebül vagyunk szállva, de mégis jobban szeretem itt lenni, mintsem a hajóban.

Edes néném, a ked kedves levelit, vagyon már két esztendeje, hogy vettem. Igazat mondok, hogyha az esztendő egy holnapból állana. Reménlem, edes néném, hogy már ezután, minthogy egy áérrel élünk, gyakrabban veszem kedves levelit. De, minthogy egy-néhány száz mélyfölddel közelebb vagyunk egymáshoz, úgy tetszik, hogy már inkább is kell kednek engemet szeretni: én pedig, ha igen szeretem is kedet, de többet nem írhatok; mert úgy tetszik, mintha a ház keringene velem, mintha most is a hajóban volnék.

Mikes Kelemen a bujdosó fejedelem kíséretében 1717 októberében ért török földre, és 1720-ban került száműzetése végleges színhelyére, Rodostóba. Első levele a korában szokásos latinos keltezés szerint megérkezésük első napjához fűződik. A végén a társalgási csevegés hangján kötődik képzelt nénjével. Stílusa — néhány régies igealakot nem számítva — olyan friss, mintha csak nemrég írta volna sorait.

37. LEVÉL

Rodostó, 28. Maji. 1720.

Már mi itt derék házastüzes emberek vagyunk, és úgy szeretem már Rodostót, hogy el nem felejthetem Zágont. De tréfa nélkül, edes néném, mi itt igen szép kies helyt vagyunk. A város elég nagy és elég szép, a tengerparton levő kies és tágas oldalon fekszik. Az is való, hogy Európának éppen a szélén vagyunk. Lóháton innét Konstantinápolyba két nap könnyen el lehet menni; tengeren pedig egy nap. Az bizonyos, hogy sehol a fejedelemnek jobb lakóhely nem

⁴ Étvágya.

⁵ Kán, uralkodói cím.

adhattak volna. Akármely felé menjen az ember, mindenütt a szép mező, de nem pusztá mező; mivel itt mindenütt a földet jól megmívelik, a faluk mellett levő mezők nem puszták, és ennek a városnak a földje olyan művelt, valamint egy jól megművelt kert — kivált mostanában gyönyörűséggel nézi az ember itt a szántóföldeket és a szőlőket és a sok veteményes kerteket. Itt pedig annyi szőlőhegyek vannak, hogy másutt egy vármegyében elég volna — azokat pedig igen jól művelik, és azokban a sok gyümölcsfák úgy tetszenek, mintha mind kertek volnának. Itt pedig meg nem karózzák a szőlőt, mint nálunk, azért is az ágak mind le vannak hajolva, a szőlőgerezdet a levelek befödven, a földet is árnyékban tartják, ez pedig szükséges ezen a meleg földön, ahol nyárban igen kevés eső jár — így a föld nedvesen marad, és a szőlő nem szárad el.

Itt, a való,¹ sok veteményes kertek vannak, az ide való szokás szerént jól művelik, de nem lehet a mieinkhez hasonlítani. Gyapotot pedig sehol annyit nem vetnek, mint itt, és a gyapottól való kereskedés itt igen nagy. Torda vármegyében, gondolom, hogy megteremne, de a mi kokány² földünkön elegendő melege nem volna. Itt az asszonyoknak egész esztendő által csak az (a dolgok), hogy a gyapotot elvessék, megszédjék, eladják vagy megfionják. Májusban vetik el, és octoberben szedik meg. Való, hogy sok bíbelődés vagyon a gyapottal, de minthogy itt az asszonyoknak semmi más külső munkájuk nincsen, azért arra reá érkeznek.

A város felől azt mondhatom, hogy ezen a földön elmondhatni egy szép városnak, amely nem olyan széles, mint hosszú. De akármely szép házak legyenek itt a városokon, nem tetszhetnek szépeknek; mivel az utcára nem hagynak ablakokat, kivált a törökök azért, hogy a feleségek ki ne láthassanak — micsoda szép dolog az irigység! A piaca a városnak igen bőv — a sokféle szárnyas állat, gyümölcs, kerti vetemény itt olcsó — amíg ide nem jöttünk, még minden olcsóbb volt. De ha egy kis drágaságot okoztunk is, de a való, hogy csendességet is okoztunk; mert a lakosok magok mondják, hogy amíg ide nem jöttünk, ahol most vagyunk szállva, ott az utcákon nappal is félve jártanak az asszonyok és leányok: estefelé pedig, akit kívül találhattak, azt elragadták, és gondolja el ked, mint bocsátották el? Még gyilkosságok is estenek, ezeket pedig a jancsárok, görögök és örmények követték el, de már most legkisebbet sem hallani. Estve kiki sétálhat az utcákon, semmitől nem tarthat. A való, hogy mink is sokan vagyunk, de legkisebb dolog, ha történnék, a kapunkon lévő 30 jancsár megtanítaná azokat, akik valamely garázdát akarnának indítani. Nem is lehet már csendesebb hely, mint

¹ Az való, az igaz.

² Sovány, agyagos.

ahol mi lakunk — estve idegen jancsárt, se görögöt nem látunk, noha a szép időkben 11 óráig is kint vagyunk. Csak ilyen hamar is már micsoda hasznára vagyunk a városnak, hát még ezután. Csak azt bánom, hogy messze vagyon Bercsényi úr töllünk; ő nem bánja, mert ritkábban megyünk hozzája, és annyival kevesebb lesz a költség. De mit tudunk tenni, ha messze is, csak oda kell menni — hát hogy töltsük az időt?...

Már eleget beszéltem a városról és a földjéről; hanem már a mi házunknál lévő szokásról kell szólni és az idő töltéséről. A való, hogy egy klastromban nincsen nagyobb rendtartás, mint a fejedelem házábanál. Ezek pedig azok a rendtartások: Reggel hatodfél órakor a dobót megütik, akkor a cselédeknek fel kell kelni, és készen kell lenni hat órára. Hat órakor dobolnak, és akkor a fejedelem felöltözik — azután a kápolnába megyen, és misét hallgat. Mise után az ebédlőházba megyen — ott kávét iszunk, és dohányozunk. Amikor az óra háromfertály nyolcra, akkor első dobolnak misére, nyolc órakor másodikát, és egy kis idő múlva harmadikot dobolnak — akkor a fejedelem misére megyen, mise után a maga házába megyen, és kiki oda megyen, ahová tetszik. Tizenegyedfél órakor³ megütik a dobót ebédre, és tizenkét órakor asztalhoz ülünk, és törvényt tesszünk a tyúkokra. Harmadfél órakor a fejedelem csak magánosan a kápolnába megyen, és ott vagyon három óráig. Mikor az óra háromfertály ötre, akkor első dobolnak estvéli imádságra, öt órakor másodikot, és egy kevés idő múlva harmadikot — akkor a fejedelem a kápolnába megyen, és azután kiki eloszlik. Vacsorára hetedfél órakor dobolnak. A vacsora nem tartván sokáig, nyolc órakor a fejedelem levetkezik, de leggyakortább le nem fekszik még akkor, és reggel ha szinte hat órakor öltözik is fel, de éjjeli két órakor felkel. Azt pedig ne gondolja ked, hogy legkisebb változás is legyen mind-ezekben. Ha szinte a fejedelem beteg volna is, akkor is mind egyaránt folynak a rendek. Hatodfél órakor felkelni nem kicsiny dolog, de el nem mulatom azért, hogy kedvit találjam, és mindenkor jelen vágyok, mikor öltözik — a hivatalom is azt hozza magával, hogy vigyázzak a cselédekre.

Ezek tehát a mi klastromunkbéli rendtartásaink. Ami pedig a mulatságot és az időtöltést illeti, a sokféle, és kiki a maga hajlandóságát követi. A fejedelem minden héten lóra ül kétszer, és estig oda vadászunk; mert itt igen sok fogoly és nyúl vagyon — veres fogoly több vagyon, mint szürke. Mikor pedig vadászni nem megyen a fejedelem, akkor csak a sok írásban tölti az időt. Mink is jobban töltönök, ha lehetne, mert az ember nem mehet örökké sé-

³ Fél tizenkettőkor.

tálni, nem lehet mindenkor a mezőn vándorlani: az idevaló emberekkel pedig nem lehet társalkodni. Itt az idegen senki házához nem mehet. Kivált az örmények inkább féltik feleségeket, mintsem a törökök. Még nem láthattam a szomszédasszonyomat. Napjában tízszer is a kapuja előtt kell elmennem, és ha a kapuban talál lenni, úgy szalad tőlem, mint az ördögtől, és bészárja a kapuját. Nem törődöm rajta, mert közönségesen az örmény asszonyok olyan fejérek, mint a cigánynék. Ebből elítélheti ked, hogy itt a lakosokkal semmi ismeretség nem lehet. Nem is veszünk semmit, mert itt ki szőcs, ki szabó. Valami főrenden levő emberek itt nincsenek, akikhez mehetnénk. Török urak vannak, de unadalmas dolog törököt látogatni: egyik a, hogy törököül nem tudok; másik a, hogy ha az ember hozzájok megyen, elsőben: no ülj le, — azután egy pipa dohányt ad, egy findzsa kávé, — hatot vagy hetet szól az emberhez, azután tíz óráig is elhallgatna, ha az ember azt elvárná. Ők a beszélgetéshez, nyájassághoz éppen nem tudnak. Minden multságunk tehát abban áll, hogy Bercsényi úrhoz megyünk vagy ebédre, vagy vacsorára — ott mégis nevetünk a kis Zsuzsival;⁴ mert az asszonnyal⁵ rá kell az embernek tartani magát, valamint a kompódi nemesasszonynak. A már csak a régi dolgokat szereti beszélni, hogy leánykorában micsoda multsági voltanak. Azt jól tudja ked, hogy nekem ahhoz semmi kedvem nincsen. — Ennekem amicsodás természetem vagy, elhallgathatom az embert három óráig is, hogy egyet ne szóljak, de azután kérde meg ked tőlem, mit beszéltek nekem? Egy szót sem tudnék megmondani belőle. Így vagyok azzal az úri asszonnyal. Két óráig sem szólok egyet. Ha nevet, én is nevetek, de sokszor nem tudom mit — azt gondolja, hogy én azokat mind nagy figyelmességgel hallgatom. Ugyanis, ha én régi dolgokkal akarom az időt tölteni, a Nagy Sándor históriáját⁶ olvasom, az elég régi.

Mindezekből megláthatja ked, hogy micsoda városban telepítettek le bennünket; annak micsodás lakosi vannak, micsoda környéke; itt micsodás szokást tartunk. De azt még nem mondtam kednek, hogy én micsodás szokást tartok. Az én szokásom a, hogy tíz órakor lefekszem, és a szemeimet bészárom, és rend szerint azokat fel nem nyitom másnap hatodfél óráig. Ezt a dicséretes szokást mind télben, mind nyárban megtartom. Azért ez a levél oly hosszú, hogy már tíz az óra, aludjunk hát, édes néném. De az egészségre kell vigyázni, ha azt akarja ked, hogy gyakran írjak. Másszor többet vagy kevesebbet. Ihon azt majd elfelejtettem megírni, hogy az a veszett köszvény az urunkra jött alkalmatlankodni.

⁴ Kőszeghy Zsuzsi, Bercsényi nevelt leánya, később felesége.

⁵ Bercsényi első felesége.

⁶ Nagy Sándor makedón uralkodó (i. e. III. század); a róla szóló történetek népszerűek voltak.

Ez a levél egyrészt a rodostói száműzöttek környezetére és napi életére vonatkozóan közöl becses adatokat, másrészt újból rávilágít írójának egyéniségére és stílusára. Mikos sokszor írt leveleiben a törökországi viszonyokról, hol saját tapasztalatai, hol meg olvasmányai alapján. A levél közléséből kiviláglik, milyen szűk társasági élet jutott osztályrészéül, pedig kedvelte a társaságot. Ezzel kapcsolatban villan fel Kőszeghy Zsuzsinak, az öreg Bercsényi nevelt leányának alakja, kihez Mikest csendes, szomorkás szerelem fűzte. Feleségül akarta venni a lányt, de Zsuzsi nemsokára az özvegységre jutott gazdag Bercsényinek adta a kezét, s a Rákóczi-szabadságharc híres vezérének halála (1725) után pedig Lengyelországba költözött.

FALUDI FERENC

1704—1779

Útravaló

Ne marasszuk, elmehet,
Amint tetszik, úgy vehet
A faképtől végbúcsút;
Előtte az országút!

Minden lova rúgjon fel,
A rúd szege hulljon el,
Repedjen a gyeplőszíj
Pincetokja¹ folyjon ki!

Már elindult jókorán,
Sebespostán szaporán:
A kakas is megörült,
Vígán szólott, hogy felült.

A forgószél kergesse,
Záporosó vezesse:
Igen finom ember volt —
Jó hogy tőlünk elpatkolt.

Faludi nyelvi népiességét érzékelteti ez a jókedvű kis vers. A benne megverselt érzést a népi életből merített képek, népies szavak és szólások juttatják kifejezésre. A verset állítólag egy, a szerzetesrendből kilépett társának távozása alkalmából írta Faludi.

Kisztő² ének

A kisztő úrfi éneke:

Úri nemzet eredete,
Deli, jeles, ép termete,
Gyöngyös, köves, szép ruhája,
Ruhájánál szebb orcája:
De mit használ, ha hamis?

Felelő ének

A kisasszony felelete:

Híres főrend nemzetében,
Nincsen hiba természetben,
Jól hordozták, jól nevelték,
Volt is okok, hogy kedvelték.
De nem tetszik, tudom mért.

¹ Palack-tartó láda, borosüvegek szállítására.

² Készítő, ösztönző.

Szeme kökény, csillag fénye,
Ámor³ csoda építménye,
Tüzet lobbant pillantása,
Mint az egek villámlása;
De mit használ, ha hamis?

Alabastrom fehér nyaka,
Piros rózsát nyit ajaka,
Sima márvány piciny álla,
Tiszta hónál tisztább válla;
De mit használ, ha hamis?

Pindus hegyén⁴ szebb verseket
Nem mondanak énekeket,
Mint mikor ő torkát nyitja,
És hárfáját megindítja:
De mit használ, ha hamis?

Szép, mikor varr, szép, mikor ír,
Szép, ha nevet, szép, mikor sír:
Szép, mikor ül, szép, mikor áll,
Jól hajt térdet, cifrán sétál;
De mit használ, ha hamis?

Tréfás, nyájas, hízelkedő,
Bátor, vidám, kedveskedő:
Sokkal biztat mosolygása,
Teljes tárház ajánlása:
De mit használ, ha hamis?

Tiszta szeme s ábrázatja,
Tejbe mártott arculatja,
Hol rózsák is elmulatnak,
Egybekevert szint mutatnak:
De nem tetszik, tudom mért.

Magasan költ nagy homloka,
Sugár cédrus ép dereka,
Vállát veri szög hajával,
Hajnal hasad ajakával:
De nem tetszik, tudom mért.

Lovát Mars úgy nem ugratja,
Jobban mint ő nem forgatja,
Mint az evet⁵ felültében,
Meg sem mozdul lágy nyergében;
De nem tetszik, tudom mért!

Táncos, elmés, emberséges,
Törvénytudó, mesterséges,
Jámbor, józan, mértékletes,
Takarékos, kellemetes:
De nem tetszik, tudom mért.

Kedvlegelő nyájassága,
Szívébresztő vidámsága,
Teljes öröm barátsága,
Paradicsom társasága:
De nem tetszik, tudom mért:
Mert hamisnak mond, azért.

Faludi Ferenc kettős verse tulajdonképpen egy kis rokokó jelenetet örökít meg: a feudális társaságok gáláns udvarlását öltözteti irodalmi formába. A vers szövegében csak úgy árad a sok színes szó. Szinte látjuk a rokokó jelmezbe öltözött, egymással kötődő ifjú szerelmespárt, a zeneien dallamos verssorok gyöngyként peregnek, míg a refrén szilárd keretbe foglalja őket. Faludi a rokokó báj, könnyedség, játzsizág költője. Nyelvében még sincs mesterkéeltség, mert a rokokó keretét és a néhány mitológiai vonatkozást keresetlen, tiszta nyelvi szerkezettel és a szép magyar népi nyelv fordulataival vegyíti.

³ A szerelem istene az antik mitológiában.

⁴ Hegység Görögországban.

⁵ Mókus.